

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
O. Loorits, J. Mark, J. Mägiste, E. Nurm,
A. Saareste, Fr. Tuglas

SISU:

D. Palgi: Fr. Rob. Fählmann'i osa eesti ilukirjanduses. (Pooleli.)

K. E. Sööt: August Wiera elu ja tegevus. (Pildiga.)

J. Elken: Väike-Maarja koolide ajalugu. (Lõpp.)

Paul Ariste: Üks alasaksa prepositsioon eesti keeles.

A. Palm, I. Reiman, M. Sillaots: Kirjanduslik ülevaade.

A. Saareste, M. J. Eisen, P. Grabovsky: Killud ja dokumendid.

Lisaks: Koidula kirjad omakseile 24. poogen ja Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

22. aastakäik.

Asutatud 1906. aastal. Ilmub Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena iga kuu lõpul, number 4½—5 trükipoognat (72—80 lk.), piltidega.

Kuukirja kaasas ilmuvad lisad, mida võib kõita iseseisvaks raamatuks:

Arno Raag: Elisabeth Aspe.

Koidula kirjad omakseile 1873—1886

III osa, alates 241. lk.

Eesti raamatute üldnimestik, alates 1924. a.

V osa, alates 381. lk. Viimane sisaldab kuudekaupa kõik Eestis ilmunud raamatud, Venemaal ilmunud eestikeelsed raamatud, samuti Eestis ilmunud ajakirjad ja ajalehed.

Toimetus: tegev ja vastutav toimetaja lektor Joh. V. Veski, Tartu, Vabriku tänav 5, telefon 2-81.

Käsitöökirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitöökirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitöökirju lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Tartus, Lai tänav 35, telefon 6-01, avatud äripäeviti kella 9—15.

Tellimishind 4 krooni aastas, 2 kr. poolaastas, 1 kr. veerandaastas. Üksikuid numbreid müügile ei lasta.

Tellida võib otse talitusest ning postiasutiste, raamatukaupluste ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeeste kaudu.

Kuulutused kaantel või teksti järel: terve lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Vahesest arvul on saada veel XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga 3.60 kr. (nahkköites 5.35 kr.) ning aastak. XIX—XXI (1925—1927) hinnaga 5 kr. (nahkköites 6.75 kr.) aastakäik.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1906. aastast hinnaga 40 senti number.

Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi on kogutud Eesti tähtsate meeste pabereid, nagu avaldamata käsitöökirju, kirjavahetusi, dokumente, pilte jne. Need on paigutatud tulekindlasse ruumi, korraldatud teaduslikult ning selle tõttu kättesaadavaks tehtud uurijaile.

Selts võtab vastu uusi materjale alalhoidmiseks ja korraldamiseks arhiivis.

Astuge Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks.

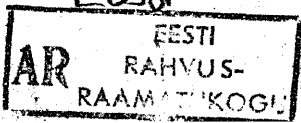
Liikmemaks 1 kr. aastas, eluaegne 20 kr. ühekordselt.

Liikmeksastumise sooviavaldusi võtavad vastu Seltsi usaldusmehed ja

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo

Tartus, Lai tänav 35, telefon 6-01.

Ar 928P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1928

XXII AASTAKÄIK

№ 11

Fr. Rob. Fählmann'i osa eesti ilukirjanduses.

1921. a. väljaantud „Dr. Fählmanni kirjatööde“ eessõnas hindab prof. M. J. Eisen järgmiselt Friedrich Robert Fählmanni:

„Otsegu kena kevade pika, vangistava talve järele pakase kange jõu murrab, maad ja mered katete kütkest päästab ja nurmed ning väljad mulla põuest ilusaid lillesid ja õisi paneb kasvatama, nõnda murdis Dr. F. R. Fählmanni tegevus endised alatunud arvamised Eesti rahva kohta, avaldas maailmale, missuguse elukevade lilled ja õied Eesti rahva vaimuvaranduses asuvad, ja istutas neid rahva südamest välja noppides maailma väljale õitsema ja vaatajaid rõõmustama. Dr. Fählmannini ei teatud kaugemal meie rahva vaimlistest toodetest midagi. Fählmann aga oli esimene, kes Eesti rahva põhjatuma varanduse avas, sealt kulda ja hõbedat välja kaevas, seda haritud ja õpetatud maailma ette kandis ja nõnda eestlastele koha luulerikaste rahvaste liiki muretses.“

Need on pidulikud sõnad ja nad annavad suurima hinnangu, mis üldse võimalik. M. J. Eisen seab Fr. R. Fählmanni heledasse aupaistesse, ta näeb Fählmannil nii suuri teeneid, et suudab seda väljendada ainult kõige pidulikumate sõnadega. Kõige selle juures asutakse seisukohal, et Fählmanni avaldatud muinasjutud on kuld Eesti maapõuest, on tõsine ja kõrgeväärtuslik rahvaluule.

Samu sõnu ütles M. J. Eisen juba 1883. a., esimese trüki eessõnas. Ligi neljakümne aasta möödudes ei muutnud ta oma arvamist, tähendab, need ei ole mitte ainult pidulikud sõnad, vaid ka püsiv vaatekoht.

Prof. M. J. Eiseni ülistavat tunnustust võib pidada ka laiemale hulga seisukohaks: ikka on hinnatud puhta või peaaegu puhta kullana tema müütilisi muinasjutte.

Suurel määral pooldab meie tuntum kirjandusloolane M. Kampmann sama vaatekohta veel 1924. a. väljaandes, kuigi tehakse juba teatavad reservatsioonid ja tunnistatakse Fählmanni müütilised jutud mitte täiesti puhtaks ja algupäraseks kullaks.

V. Ridala „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ asub seisukohale, nagu on see omane juba mitmed aastad kriitilisemale ja objektiivsemale mõtlejaskonnale: „Need lood on uurimise poolt osutatud Fählmanni oma meelekujutuse looduks Petersoni mütoloogia ainete ja muude sugemete põhjal. Nad ei ole mitte rahva vaimu otsekohesed tooted, nagu kaua on arvatud.“¹⁾

Suur üldsus on aga praegu veel teadmatutes, kuidas on lugu tõepoolest. Laiem hulk igatahes näib pooldavat M. Kampmanni vaatekohta. Senini pole tehtud Fählmanni tööde täielist allika-uurimust; see töö ootab veel tegijat. Selle töö tegemiseni pole ka punkt-punktilt tõestatud V. Ridala fikseeritud otsus.

Toodud vaadete ja arvamuste tagapõhjal asume otsima seda osa, mis on Fählmannil eesti ilukirjanduses.

Kui jälgida Fr. Rob. Fählmanni elulugu, siis leiame sealt vähe niisugust, mis oleks soodustanud kirjanikuarengut.

7. eluaastast peale oli Fählmanni vaimline areng seotud von Paykull'i perekonnaga. Sellest õhkkonnast lahkus ta 9. eluaastal, 1807, „onkel Wenzel'i“ juurde Liigvalla mõisasse. Siin ümbritses teda veel vähem eestipäras: Paykullide hoolealusena oli elavam läbikäimine kodurahvaga ja kodunurga eestlastega, Liigvalla mõisas aga sai aina valdavamaks võõraste rahvaste õhkkond ning vaim. Siin õppis ta tundma kreeka klassilist kirjandust ja saksa muinaslugusid. 2 aasta pärast kolis F. Rakveresse kooli; ka siin oli ta kõrval eestlasist: ta elas parkalmeistri Rohleder'i katuse all ja teda ümbritses saksa väikekoodanlik vaim. 1814. a. lõpust alates asub F. Tartusse. Õpib esmalt gümnaasiumis, siis ülikoolis ja lõpuks praktiseerib arstina. Ja kes on tema ümbrus? Selleks on sakslastest haritlased või jälle saksameelsed ja -keelsed isikud.

On muidugi oluline see, mille päris Fählmann vane-mailt. Peale vanemate oli eestluse ärataja ja idutaja lihtrahvas, kellega F. puutus kokku poisikesena Haol ja pärast mehena rännakuil. Seda oli aga vähe. Saksa õhkkonnas hingas ja mõtles F.; küllap ta nägi eestlast ja eestlust teataval määral siiski läbi akna.

1) 1924. a. väljaanne, I jagu, lk. 254.

Muidugi aitasid suuresti kaasa haritud eestlased, kellega F. puutus kokku. Kuid need ise olid saksa vaimust läbi imbunud. Eriliselt tuleb alla kriipsutada Fählmanni sõprust Kreutzwald'iga. See on olnud suurte mõjudega ja suure tähendusega eesti kirjanduses. Ometi peab vihjama, et kaks eesti tähtsat meest kirjutasid teineteisele saksa keeles. Eesti keelt tarvitavad nad kõige pealt neis kohtades, mis sisaldavad nalja või rahvalikku huumorit. Sellest siis tulebki, et palju on niisuguseid sõnu, mida kirjanduses üldse ei tarvitata, või kui neist seal midagi esineb, siis esimene täht ja mõned punktid.

Kreutzwald kirjutab igatahes rohkem ja meelsamini eestikeelseid kirju, kuna Fählmanni kohta on see märksa haruldasem.¹⁾

Fr. Kreutzwald kirjutab Fählmanni eesti keele kohta järgmist²⁾:

„1825. aasta lõpuks hakkas ta [s. o. Fählmann] oma kasinal jõudeajal eesti keelega tegemist tegema puhkuse otstarbel; seda nimetas ta tõhusaks abinõuks hüpohondria vastu ja tihti soovitas ta seda naljatades ka teistele. Lähemaks põhjustajaks olid kadunud teenerikka praosti Masing'i rahvakirjad, kus esmakordselt kerkis esile mingit tõelist eesti keelt, kuna sajanditepikkuse barbaarsuse järel hakkas kirjakeel rahvakeelt (murret) juba välja tõrjuma isegi puhastverd eestlaste juures. Varemini olla Fählmann, nagu jutustab Jakob Nocks, ainult niipalju teinud tegemist eesti keelega, et vahetevahel katsus õnne vaid mõne eestikeelse distihhoniaga. See teotsemine eesti keelega sai ka sõpruse algatajaks tema ja praeguste ridade kirjutaja [s. o. Kreutzwaldi] vahel.“

Nii siis oli Fählmann kuni 1825. a., s. o. pool oma eluiga eemal ja kaunis võõras eesti keele harrastustele ning eestlusele, kuigi ta lapsest saadik oskas eesti keelt. See pool eluiga möödus tal õppimises ja leivamures.

1827. a. lõpetab F. ülikooli. Ta arstipraktika kasvab tal üle pea; ta on otsitud arst ja on arst ihust ja hingest. Näit. kirjutab Elias Lönnrot³⁾, „Kalevala“ isa, 1844. a. Rabbe'le ja Zitting'ile⁴⁾, et F. on ülekoormatud tööga: ta käivat päevas 60—70 haige juures kodus ja võtvat peale selle vastu veel enese juures. Need olid rasked ajad. Ka muidu on F. olnud eeskätt arst.

1) Vrdl. Fählmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus.

2) Õpetatud Eesti Seltsi toimetised II k. 4 v. lk. 26.

3) Elias Lönnrotin Matkat II, 1902, lk. 243.

4) Sealsamas, lk. 246.

Kui ta tundis nüüd huvi eesti keele ja kirjanduse vastu, siis oli see vaheaegadel. See oli hädatöö, see oli kõrvalekaldumine, see oli erand. Võrdluseks olgu tähendatud, et Kreutzwaldil Võrus oli kaugelt vähem arstitegevust ja tema võis puhtvälistel põhjustel juba rohkem tegelda kirjandusega.

Kuid kuigi Fählmann oli poole oma elueast kaunis võõras eesti vaimuelule, kuigi ta on saanud meheks saksa õhkkonnas ja elanud kogu elu väliselt sakslasena, nagu ta kinnitab ise, millest jutt alamal, siis ometi oli Fählmann pärastisel eluajal, s. o. umbes 1825. a. alates, tõsine ja teadlik eestlane. Seda tunnistavad tema kirjanduslikud ja keeleteaduslikud tööd, seda tunnistavad ka need, kellel oli temaga elus kokkupuutumist. Muu seas kriipsutab Fählmanni eestlust alla Lönrot oma kirjas Rabbe'le 1844. a. ¹⁾, ja seda peab arvestama, sest Lönrot pidi panema sellele rõhku.

Neid kaht asjaolu: 1) et F. oli ümbritsetud kogu elu kestes saksa õhkkonnast, puutudes võrdlemisi vähe kokku eesti lihtrahvaga ja eriti maarahvaga, ja 2) et viimasel elupoolel oli F. veendunud ja aktiivne eestluseidee kandja, — neid kaht asjaolu on tarvis meeles pidada, kui hindame ja eritleme Fählmanni kirjanduslikku toodangut.

On ime, et nois oludes ja ülekoormatud arstitegevusest võrsus Fählmannist suur eestlane. Need olud aga olid siiski niivõrt kitsendavad, et Fählmanni kirjandusliku loomingu väline ulatus on vähem kui ühelgi teisel vähegi nimekal eesti kirjanikul.

Fählmanni ilukirjanduslikust toodangust on trükis ilmunud: eesti keeles — 2 pikemat luuletist, siis 8 epigrammi, 2 rahvalaulu imitatsiooni ja 4 jutustust, mis avaldatud kalendreis. Peale selle leidub eesti keeles veel Tartu kivi-silla lugu. Saksa keeles on Fählmannilt müütilised lood, 8 tükki, ja lood Kalevipojast. Kui võtta kõik need kokku ja lisada veel juurde arstiteaduslik kirjutis sarlakist, siis saame üsna pisikese raamatukese, nagu seda on M. J. Eiseni väljaanne.

On tekkinud ning tekib praegu ja edaspidi küsimus: kuidas võis nii väike toodang anda nii suured tulemused?

Vaadakem kõige pealt, mida pakuvad F. tööd kui niisugused.

Fählmanni kirjanikukuulsuse suurimaks põhjustajaks on tema muinaslood. „Koitu ja Hämarikku“ on loetud nende hulgas kaunimaks pärliks.

„Koit ja Hämarik“ on ilmunud Õpetatud Eesti Seltsi

1) Sealsamas, lk. 272.

toimetistes ¹⁾ 1844. a. saksa keeles. Eesti keeles avaldas M. J. Eisen ta 1883. a. ²⁾)

„Koidu ja Hämariku“ kompositsioon põhjened retoorilisel küsimusel. Autor küsib: „Kas sa tunned lampi vanaisa kijas?“ Ja siis seletab, millest on jutt. Siis küsib edasi, et kuidas korraldub päikese loojaminek ja tõus. Vastuseks sellele on lugu Koidust ja Hämarikust. Olgu tähendatud, et saksa keeles on esimene lause kaunim ja psühholoogiliselt tervikum: „Kennst du die Leuchte in Altvaters Hallen?“ „Die Leuchte“ ei pea ju tähendama just „lampi“. Samuti on M. J. Eiseni tõlkes „in Hallen“ tõlgitud „eeskojas“, mis annab kokkuvõttes „lambiga“ mõttele alahindavama kuju. Kas ei manitse see esimene näide üldse revideerima tõlkeid Fählmannist? Ja kas ei peaks avaldatama Fählmanni tööd uues, täielikus ja korri-geeritud väljaandes?

Nii siis on muinasjutt ehitatud retoorilisele küsimusele, mida antakse kohe alguses 3 tükki. Retooriline küsimus, vähemalt nii artistlik, on võõras eesti muinasjuttudele. Muinasjutte on jutustatud lihtsalt ning lihtsas ümbruses ja seal ei olnud võimalust kõnemehe moodi asetada retoorilist küsimust.

Selle muinasloo mõju on siiski võitnud retooriliste küsimuste ja osade tiheda liitumise ning arengu tõttu: alul äratatakse intensiivne huvi küsimuse kaudu ja siis viiakse osad kiiresti ja jõuliselt edasi. Ka mõju saab seepärast jõuline.

„Koidu ja Hämariku“ mõtted on arendatud pidulikuks ja suursuguseks. Kõik antud pildi osad on kujundatud individuaalse ja raffineeritud maitsega. Ei jälgita harilikku argipäevast joont, vaid antakse mõttele pateetiline kuju.

Individuaalsest ja raffineeritud mõttelaadist annab tunnistust muu seas see koht, kus noored otsustavad jääda igavesti peiuks ja mõrsjaks, et nautida ülimat rõõmutunnet teineteisest. Noorte armastajate suhtes on see otsus harukordne ja vägagi erandlik. Loomulik oleks olnud, et noored armastajad oleksid just tahtnud kuuluda täielikult teineteisele ja ikka olla koos.

See mõte on aga praeguse muinasloo olulisem punkt. Lihtrahva mõttekujutus oleks päikese loojumist ja tõusu osanud allegoriseerida kahe armastaja kaudu teistel motiividel; igatahes võib ainult arenenud ja keskmisest loomu-

1) I köide, 3. vihik.

2) „Dr. Fählmanni kirjad“.

likust inimesest suuresti erinev isik tuua sisse armastajate abielust loobumuse motiivi.

Vastavalt pidulikule ehitusele ja mõttearengule on ka rütm pidulik ja pateetiline. „Koidu ja Hämariku“ rütm on rohkem korraldatud kui harilikus jutustavas proosas; siin juhib rütm sõnastust niivõrra, et lugedes on see tunda.

Kokku võttes võime nimetada „Koidu ja Hämariku“ sõnastust ja ehitust „kõrgeks stiiliks“, tarvitades siin konventsionaalset vana terminit.

Selle praktiline tulemus on järgmine: kui tahetakse nõuete kohaselt lugeda seda muinaslugu enesele vaikselt või teistele kuuldavalt, siis kujuneb ta deklamatsiooniks.

„Koitu ja Hämarikku“ ei saa jutustada vestetoonis, nagu sünnib alati muinasjuttudega, seda sõnateost saab ette kanda pidulikult, deklameerides.

„Koit ja Hämarik“ on luuletis proosas, see ei ole muinaslugu nagu teised. See asjaolu peaks küll igatühes tekitama arvamuse, et see sõnateos on Fählmanni isiklik looming. Lahtiseks võib jääda ainult aine, ainult mõned põhimotiivid. Iga mõte, iga kujutelm on siin individuaalse loometegevuse tulemus. Ka väline ehitus ja sisemine motiivide põimimine annab tunnistust individuaalsest loomingust.

Seda tunti osalt juba algusest saadik, kuid valdav enamik ülistas „Koitu ja Hämarikku“ siiski puhtaks rahvaluuleks, mida alla kriipsutati juba käesoleva ülevaate alul. Näit. kinnitab teine tähtsam rahvaluuleliste motiivide austaja Fr. Kuhlbars ajakirjas „Linda“¹⁾:

„Fählmanni üleskirjutatud üli-ilus „Koidu ja Hämariku“ muinasjutt andis teadlaste silmas ühekorruga põlatud ja alatu Eesti rahva kohta hoopis teise arvamise — see näitas, et selle „tuima ja toore“ rahva vaimuvaras nii lõpmata õrna luulet leidub, nagu seda nii mõnegi kõrgeks kiidetud, haritud rahva kirjanduses vaevalt leida on.“

Fr. Kuhlbars ja sajad teised haritlased olid uhked, et eestlastel on näidata kultuurrahvaile sellist sõnateost kui „Koit ja Hämarik“. Nad olid erapoolikud, neid vangistasid eelarvamused. Nad ei püüdnud jõuda selgusele, kas on „Koit ja Hämarik“ tõeline rahva loometöö. Eesti elu viimased aastad on aga püüdnud ligineda kõigele objektiivselt ning „Koidust ja Hämarikust“ on hakatud rääkima kui Fählmanni isiklikust loomingust.

1) 1900. a., lk. 336—338.

Kuni tänase päevani ei ole keegi teinud Fählmanni muinaslugude allika-uurimist; seepärast pole ära näidatud, kui palju on siin saadud rahvalt ja kui palju on oma. Selle muinasloo stiil, individuaalselaadilised mõttekäigud, isegi vaieldavate rahvasuust saadud ülestähendiste täieline vähesus räägivad selget keelt, et käesoleval juhul on tegu Fählmanni isikliku loometööga. Rahvapärasuse poolt räägib ainult asjaolu, et sellelaadilisi motiive tuleb ette rahvaluules. Nii oleks üksikasjaline allika-uurimine peaaegu lahtisest uksest suurte pingutustega sisse murdmine: ta näitaks ainult, mis määral on Fählmann kasutanud rahva aineid isiklikuks loometööks. Seda oleks siiski tarvis teha, et saada kindlat kriteeriumi.

Lõpuks aga ei olegi enam oluline, kas „Koit ja Hämarik“ oli tõeline rahvaluule või mitte, sest tal on suured kirjan- duslikud ja kultuurilised teened ja ta on saanud tegelikult rahvaluuleks.

M. J. Eisen, Fr. Kuhlbars ja teised on tõstnud esile peapunktina selle asjaolu, et „Koit ja Hämarik“ tutvustas hiilgavalt eestlasi teistele rahvastele. Selles suunas on „Koit ja Hämarik“ mõndagi ära teinud, ta on saanud kalliks eestlastele, teda on võetud kui rahvaluulet, ja kõige selle nimel on „Koidul ja Hämarikul“ omasugune rahva- luule väärtus. On teostunud sama lugu kui Kreutzwaldi „Kalevipojaga“.

Kõik, mis on öeldud „Koidu ja Hämariku“ puhul, on maksev ka teiste Fählmanni muinaslugude kohta. See- pärast ei ole ruumi säästmise nimel enam vajalik neid külgi puutada teiste müütide juures.

Peale „Koidu ja Hämariku“ on Fählmanni tähtsam ja kaunim müüt „Loomine“, mis on mõjustatud Chr. Gan- nander Thomasson'i „Soome muinasusust“, mille on tõlki- nud Kr. J. Peterson ja mis on ilmunud saksakeelsena „Beiträge“ XIV andes a. 1821.

„Loomine“ koosneb õieti kahest poolest. Esimeses seletab Fählmann soome eeskujudel Vanemuist, Ilmarist j. t. Päril müüt on teises pooles.

Esimene osa oleks siin ainult sissejuhatus. Üldiselt ongi iseloomulik, et Fählmann tarvitab erilisi sissejuhatusi. Seda esineb „Loomises“, „Koidus ja Hämarikus“, „Emajõe sündimises“, „Lugudes Vanemuisest“ ja „Keelte keetmises“. Neis sissejuhatuses püüab Fählmann ligindada lugusid tege- likkusele ja rahvaluulele. Küllap tal eneselgi oli tarvidus kaotada seda isikliku loomingu muljet, mis jätsid ta tööd.

Muu seas olgu tähendatud, et teised müüdid peale „Koidu ja Hämariku“ ei ole enam nii pidulikult sõnastatud ja neid ei tarvitse enam deklameerida, vaid võib juba vabamalt jutustada.

„Emajõe sündimine“ on paras näide, kuidas Fählmann on taotelnud kausaalsust loo ülesehitamisel. Tuum peitub selles osas, mis räägib Emajõe kaevamisest. Kuid kuidas seda põhjendada? Fählmann esitab otsekohese põhjusena, et Vanaisal oli tarvis loomadele saata kuningas. Milleks aga kuningas? Sest loomad olid läinud pahaks, kuigi Vanaisa oli loonud nad häiks. Ja kuningas pidi olema see inimhulk, kes asus elama Tartu ümbrusse. Peamotiiv on siin Emajõe kaevamine ja Toomimäe sünd; lihtne rahvameel oleks selle põhjendanud ehk lihtsamalt. Fählmann aga seob kausaalselt rea kõrgemaid ideid: loomad on loodud häiks, nad läksid aga pahaks; jumal, kes püüdis saavutada korda, saatis maailma kuninga, inimese; sellele kuningale pidi leitama vääriline tee ja asukoht — selleks kaevati Emajõgi ja ehitati Toomimägi.

See ideede sõlmkond annab tunnistust filosoofist, ent nii väljaarendatutena ei saa oodata neid rahvaluulelt. Kõige rahvalikumad on kohad, kus seletatakse, kuidas loomad said enesele vastava välimuse. See motiiv on lihtne ja mõjub kohe erinevalt ning rahvalikult.

„Emajõe sündimine“ toob meid Tartusse. See paik etendab tähtsat osa Fählmanni muinaslugudes. Nähtavasti on Tartu Fählmannile armas olnud ja selle linna ülistuseks avaldab ta Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes ¹⁾ „Die Sage von Wannemuine“, millest M. J. Eisen on teinud oma väljaandes 3 muinasjuttu „Vanemuise kosjaskäik“, „Endla järv ja Juta“ ja „Vanemuise lahkumine“. Sellele tsüklile annab Fählmann pikema sissejuhatuse ja kinnitab seal, et Tartu ümbrus ei paku nüüd küll huvi, kuid vanasti oli ta kaunis ning püha paik: see oli laulujumala Vanemuise residents. Ka „Vanemuise laul“ toimub Tartu Toomimäel.

Fählmann on ülistanud Tartut eesti üllamaks ning kaurimaks paigaks. See seik tunnistab tema hellust Tartu vastu, kuid tunnistab ka, et kainelt mõtleb Fählmann ilutses minevikus ja soojendas eneses romantilisi mõlgutusi, milline omadus on nähtavasti olnudki müütide tekkimise põhjustajaid.

(Järgneb.)

D. Palgi.

---

1) Ilmunud 1852. a.; II k., IV vihk.

August Wiera elu ja tegevus.

August Wiera sündis 16. III. 1853 Tartu lähikonnas Jaama mõisas mõisa sepa Peeter Wiera teise pojana. Et Peeter Wiera enne poja Augusti sündimist suri ja ema Miina — Elistvere mõisa koka tütar, sünd. Kokk — enda ja oma laste elatamise otstarbel oli sunnitud lastest lahus teenistusse astuma, siis jäid lapsed sugulaste ja tuttavate hoole alla. August kasvas õrnas lapse-eas võõra juures, siis vanaema ja 6.—15. aasta vanaduseni vanaema ning onu Taavet Koka juures Elistvere metsamaal Välgil kõrtsis, mille ümbruskonna elanikkude koosseisu moodustas oma põlluharija rahvas ühes sisserännanud venelastega, kes viimased endid peamiselt sarjapunumisest elatasid. Peale mõneaastast teenistusaega Maarja-Magdaleena kirikuõpetaja W. v. Mickwitz'i juures asus ka Miina Wiera Välgile elama, et majapidamises abiks olla oma poissmehest vennal, kes kõrtsimehe-ametit pidades ühtlasi ka puusepp oli ja koha peal mõisale veskit ehitas.

Kõrtsiskäijad olid suures enamuses venelased mõlemast soost. Nende trallingute kaasas möödusid August Wiera ilusamad noorusaastad. See jättis ta mälestusse omapärase mulje, nagu seda tõendavad hilisemad üksikasjalised kirjeldused tema autobiograafias. Raamatulugemisega tutvus ta varakult kodus; käis ligidal Nõmme külakoolis, kus õpetajaks oli Espenstein, aga ka saksa ja vene keelt õppimas naabripäris, Elistvere mõisaomaniku krahv Stackelberg'i kasutütre pr. Mang'u juures. Laulust oli A. W. juba poisikesena huvitatud. Kaheksa-aastasena laulab ta kahes kohalikus laulukooris. Ja varssi teeb ta ka orelimängus hakatust kaunis märgatavate tagajärgedega. Kui poiss 14-aastane — peaaegu juba hiljagi —, õnnestub tal pääseda Maarja-Magdaleena kihelkonnakooli. Siin saab ta kõster-kooliõpetajalt Matthias Söbralt muude õppeainete kõrval juhatust iseäranis ka klaverimängus. Peagi võib ta kooliõpetajal laulukoori-harjutuste puhul abiks olla. Ja kord saab ta luba kirikukontserdil isegi paari laulu dirigendina esineda. Jäädav mälestus jääb talle esimesest üldlaulupeost, millest ta Maarja-Magdaleena meeskooris tenorilauljana osa võtab. Hellitatud kavatsusest, kord Valga kooliõpetajate-seminaris õppimist jätkata, pidi A. W. loobuma, ilma et oleks saanud kihelkonnakooli õpingut lõpetada. Sest tema ema ja vend peavad paremaks teda meistri juurde panna käsitööd õppima. Ta sai koolist 26. X. 1869 tunnistuse, milles öeldud, et ta olnud „korralik

ja lugupeetud kasvandik, kes iseäranis laulus ja muusikas kõrgele järjele jõudnud“.

1869. aasta lõpul algab tal uus elujärg. Ta asub Tartus Bandelier' mööblivabrikusse õpipoisina ametisse. Aastat poolteist hiljemini saab ta oma peremehelt loa „Vanemuise“ laulukoori astuda, mida tol ajal juhatas seltsi esimees J. V. Jannsen. Kui 1872. a. „Vanemuises“ W. Stein'i „Kivi linad“ ette kantakse, esineb A. W. „näitlejate“ reas. Kuid teda ei rahulda see, mida eesti selts üksi suudab pakkuda. Vabrikus teenib ta üleaja-tundidel, mis jõud kannab, ning näpistab osa oma kasinast söögi-rahastki selleks, et kohalikus saksa käsitöölise seltsis suveteatri etendustele pääseda, kus esinevad elukutselised näitlejad ja lauljad, pakkudes kunstiväärtuslikumat. Huvitatud igasugusest mänguriistast, astub ta 1873. aasta lõpul V l a d i m i r N a s a r o v'i¹⁾ keelpillide-orkestrisse, mille tegevusse noormehed-eestlased (A. Wahrberg, A. Kurig, A. Sakaria, A. Wiera, A. Wuks) innulise osavõtte ja püsivusega süvenesid. A. Wiera mänguriistaks oli kontrabass. See tegevus vältab 1875. aasta lõpuni. Wiera, kes 1875. a. alul sellikssaamise tagajärjel mööblivabriku kitsalt-piirduvast režiimist vabanenud, asub „Vanemuise“ keelpillide-orkestri organiseerimisele. Sest saksa suveteatri etendustel, mida ta aastate jooksul järjest külastanud, on tal kavatsus tekkinud kord eestigi näitelaval muusikaliste etendustega esineda, mis saatemänguks aga keelpille vajavad. Selle teostusel osutus Wierale algeliseks põhivaraks „Vanemuise“ puhkpillide-koor, mis 1878. a. saadik kooliõpetaja J. H. Wirkhaus'i²⁾ juhatusel mängis. Nii õnnestub tal keelpillide-orkestri organiseerimine. Aja jooksul täieneb see ning liitub puhkpillide-kooriga üheks segaorkestriks, mis vastab enam-vähem seltsi ja näitelava tolleaegseile nõudeile. Orkester koosnes 1886. a. teatavasti järgmistest

1) Oli Tartus tuntud muusika-andelise noormehena; vanakraami-kaupleja poeg. Suri tiisikusse 1876. aasta alul.

2) Joseph Heinrich Wirkhaus sünd. 5. (17.) II. 1854 Tartu ligikonnas Väägveres kooliõpetaja pojana. Alghariduse sai kodus, õppis Tartu (Hollmanni) seminaris 1873 kuni 1875. Oli kooliõpetajaks Rõuges Tsooru-Lallil 1875—1878, siis Tartu lähedal Raadi mõisas 1878—1893; samas mõisas ametnikuks 1894—1905, päevapiltnik Tartus 1905—1906; Vasula mõisas raamatupidajaks ja karjaravitsejaks 1906—1921; Vasula väikemaa-pidaja 1921—1924. Elab praegu Tallinnas. — J. H. Wirkhaus on muusika-andeline nagu kogu Wirkhaus'ide sugukond isaisast saadik. Pärast kooli on W. end muusikas täiendanud muusikadirektorite F. Brenner'i ja H. Zöllner'i juures. On laulu- ja mängukoore juhatajana kaugelt üle 40 aasta tegev olnud, eriti Tartu Eesti seltsides 1878—1893.

liikmetest: F. Bischoff, Dahlit, J. Häusler, A. Jakobson, E. Jakobson, Kurvits, M. Marken, J. Meister, J. Männik, J. Park, J. Sepa, J. Teng, J. Uibo ja A. Vuks. Orkestri juhatamisel jaotasiid Wirkhaus ja Wiera oma ülesanded kokku leppides.

Näitejuhi ülesanne seisis 1872.—1878. a. peamiselt fotograaf Reinhold Sachker'i õlul, olgugi et 1874. a. saadik funktsioneerib ka pidukomitee. See on ja jääb ikkagi vaid nõuandjaks koguks. Oma kutseameti siduvuse ja „Vanemuise“ tegevuse kasvamise tõttu püüab S. seltskondlikust töökoormast enam-vähem vabaneda. 1878. a. lõpul valitakse A. Wiera laulukoori, orkestri ja näitetrupi juhiks, tema abiks ehk kirjatöimetajaks Ludvig Menning. A. Wiera teotseb enam-vähem väljaspool, käib pealtvaatajana saksa teatriproovidel ja hangib näitelava jaoks jõukohaseid, sobivaid palasid. W. ei saa kirjanduslikus oskuses M. vastu. Sellepärast seisabki viimase hoolet suuremalt osalt ettekannetele tulevate tükkide tõlkimine, aga ka raamatupidamine kantseleilistes ja majanduslikkudes nõuetes. Lavategevuses on M. kaasmängija ning enamasti ka näitejuht, kuna W. peamiselt näitemängudes ettetulevat muusikat juhatab. 1) Nendele liitub režissöörina tihtipeale Aleksander Mägi — vahest küll üks kõige anderikkam intelligentne näitleja-asjaarmastaja tolleaegses „Vanemuise“ meesnäitlejate kogus. Ta suri tiisikusse, vaevalt üle 30 a. vana.

Vahepeal oli A. Wiera isegi oma mööblitiserikoja asutamisega („Vanemuise“ lähedal Jaama uul.) toime saanud. Kuid „Vanemuise“ tegevus haarab ikkagi lõviosa tema tööhimust ja energiast. Ta suleb töökoja, ehk see talle küll aineliselt lootusrikkamat tulevikku oleks võinud töötada, ja lõpuks siirdub ta definiitiivselt seltskondlikule tegevusele.

---

1) Ludvig Menning on pärastise „Vanemuise“ teatridirektori Karl Menning'u poolvend. Nende isa oli enne 1873. a. kõrtsipidaja Mustvees, kust ta Tartu elama asudes siia enesele maja ostis. Ludv. M. sai hariduse kohalikus kreiskoolis, mida ta aga ei lõpetanud. A. Wiera kirjutab oma sõbrast ja kaastöolisest, ta olnud iga asja peale agar, võtnud seltskondlikust tegevusest elavalt osa; olnud osav näitleja. Silmapaistva karakterikujutajana võitnud ta üldise lugupidamise. Hr. Karl Menning, kellelt tema poolvenna kõnta teateid paluti, kirjutab lühidalt: „Mida ma tean, on see, et tema tervest elust huvi „Vanemuise“ vastu läbi käis kui punane lõng. Mis temal puudus, oli süstemaatilistem ettevalmistus ja tugevam rusikas... Minu mälestuses elab ta kui väga anderikas, värske ja suure seespidise liikuvusega inimene, täis soojust ja idealismi.“ — „Vanemuise“ repertuaari jaoks tõlkis L. M. omal ajal terve rea näidendeid saksa keelest.

„Vanemuise“ näitlejaid, lavakoori ja orkestri liikmeid 1894. a.

I rida alt: F. Mauritz, G. Traugott, Laatsar, Kallipera, (Naarits), Anna Tammin, A. Puna, (? ?), Röömberg, (?), J. Lihmann, Paeren. — II rida: J. Meister, (pr. Paeren), Teras, (?), Ad. Laas, Anna Alt-Jakobson, E. Hoffmann, Aug. Wiera, J. Park, J. Männik, Amalie Konsa, Marie Jäger, J. Urm, J. Marska. — III rida: Reimann II, P. Lepik, Marie Lepik, A. Jäger, M. Jakobson, P. Fuchs, (? ?), E. Jakobson, Timusk, J. Teks, pr. Klemet, O. Paeren, (J. Tie-
deberg). — IV rida: Liblik, Klemet, (? ? ?), Karu, W. Remmet, (?), J. Pabbo, Ruus, P. Teetsov, Karja.
(Isikud, kelle nimed siin sulgudes, ei kuulnud lavategelaste hulka. Kõtsimärkiga tähendatud isikute nimed ei ole teada.)

Peale selle kui L. Menning lepingu põhjal 1885. a. toimepandavad näidendid ja kontserdid oma riisikol oli korraldanud, asub Wiera uuesti asja juhtima, kusjuures tal aastate vältusel abilisteks on Hugo Techner, siis Karl Birkhan ja viimati Aleks. Jäger. A. 1888 sõlmib ta „Vanemuisega“ lepingu, mille põhjal iseseisva antrepnöörina näitetrupi juhatuse oma kätte võtab. Leping pikendatakse mõnesuguste muudatustega aasta-aastalt, kuni Jaama uulitsal asunud seltsimaja põlemiseni 19. VII. 1903, maha arvatud Vene ametivõimude poolt pealesurutud „puhkeajad“, eriti VII. 1890—V. 1891. Selline valitsuse vägivalla-toiming otsis alust „Vanemuise“ puudulisest põhikirjast (1865. a.), milles näitemängu polnud ette nähtud. Kuid 17. VII. 1891 õnnestub Wieral siseministeeriumilt teatridirektori õigused hankida. See võimaldas teatrietendusi endist viisi jätkata.

A. Wiera resp. „Vanemuise“ näitetrupi kandvamad jõud, kel jätkus tegevusrõõmu ja püsivust pikemaks ajaks, olid järgmised, peaaegu kõik käsitöölise-seisusse kuuluvad isikud: Emilie Allik (Läte), Anna Alt-Jakobson, Karl Birkhan, Sophie Birkhan, Erni Jaanijüri, Aleks. Jäger, Amalie Konsa, Adolf Laas, Ludvig Menning, Aleks. Mägi, pr. Napp, Marie Urm, Konst. Nikolajev, Elise Tönnisson, August Puna, Julie Rebane-Muide, Jaan Reimann, Marie Reinberg, Reinh. Sachker, Anna Techner, Hugo Techner, Anna Teder, Gustav Traugott, Karl Triipus.

Suuremate näidendite etendustel ulatus tegelaste arv viiekümneni, vahel isegi üle selle. Wiera kui näitetrupi üldjuhi asupaik laulumängude etendustel oli orkestriruumis. Orkestrit ja laulukoori dirigeerides pidas ta silmas ühtlasi ka kogu näitelavalist tegevusekäiku, kuna ta abiline peamiselt kulissidetaguseks käitamisjuhiks oli.

Aastate jooksul oli Wiera tegevus omandanud teatud süstemaatilise suuna, mis andis meie näitemängule juba elukutselise teatri mõiste, olgugi et näitlejaskond koosnes asja-armastajatest. Kõige muu kõrval oli Wierale kodusem siiski laul; ta oli selle juhtimises teadlikum kui otsekoheise lavalise tegevuse korralduses. See tema isikupärane vaimu-
anne — lauluarmastus — saab ilme määrajaks „Vanemuise“ teatris, kus katsetatakse ja lavastatakse suuri laulumänge. Ja operettide (lauludega ilunäidendite) esitamine laval ongi Wiera eriliseks teeneks. Kahjuks ei esinenud „Wiera ajal“ ühtegi eesti heliloojat, kes rahva maitse nõuete kohaselt oleks midagi pakkuda suutnud laulumängude alal. Ja nii

omandas tema tegevus saksa operetikeste ja laulumängude ilme.

80-date aastate ümber levis teatritegemine üle maa valdadesse ja küladesse, kuni aja jooksul see vaimustuse-
laine laskus ja longu jäi. Et „Vanemuine“ kui meie esi-
mene teatrirajaja ka siin eeskujuks oli, on selge. Oma
korduvate ringreisudega oli ta otsekoheseks mõjustajaks ja
eeskuju andjaks. Üheksakümnete aastate lõpupoolel on
„Vanemuise“ teater Wiera juhatusel tõusnud laulumängu-
dega oma hiilgepunktini. Nende arvurikkast nimestikust
olgu siin järgmised näited: „Preciosa ehk mustlase tüdruk“,
K. M. v. Weber'i ooper (melodraama). Tuli esietendusele
24. IV. 1883, on esimene eestikeelne ooperi-ettekanne.
Ette kantud üldse 114 korda. — „Joosep Egiptuses“, E.
N. Méhul'i ooper. — „Fatinitza“, koomiline ooper, F. Zell
ja Rich. Genée. — „Mustlaseparun“, Joh. Strauss'i ope-
rett. — „Korneville kellad“, Planquette'i naljakas operett. —
„Rüütel Sinihabe“, Offenbach'i operett. — „Ilumäe piima-
tüdruk“, W. Mannstädt'i rahvatükk laulu ja tantsuga. —
„Ema õnnistus“, W. Friedrich'i vaatemäng lauludega. Jne.

„Vanemuise“ seltsimaja põlemise järel (19. VII. 1903)
esineb Wiera oma näitlejatega muude kohalikkude seltside
ruumes, iseäranis „Bürgermusse“ saalis. Pärast „Vane-
muise“ uue teatri- ja kontserdimaja valmissaamist (12.
VIII. 1906) organiseerib „Vanemuine“ elukutselise näitle-
jaskonna, keda cand. Karl Menning teatridirektorina
hakkab juhatama, silmas pidades arenenud seltskonna
nõudeid, mis taotlesid teatud määral juba esteetilis-psüh-
holoogilisi väärtusi. Wiera omalt poolt ei suuda neid mitte
enam täita — ta on üle elatud. Et vanale teatritegelasele või-
maldada edasielamist, korraldatakse suuremates linnades
talle tuluõhtuid. Korda paar esineb ta oma trupiga ka
„Vanemuise“ uues teatris, kuid ta esinemine ei suuda
sealsele teatripublikule mitte enam imponeerida.

„Vanemuise“ näitejuhina resp. direktorina on ta juha-
tanud 1613 etendust. Käsikirjas on temast järele jäänud
memuaarid (1853.—1883. a.), milles ta oma eluloo kõrval
eriti „Vanemuise“ teatritegevust kirjeldab.

Võrreldes oma-aegse eesti kultuuripinna ja loominguga
polnud Wiera teater mitte madalamal kui meie praegune,
võrreldes meie üld-kunstiloominguga. Kuid tegevus on
tingitud ümbruse vastumõjust, nõuete täidesaatmisest. Ja
kui aeg täis sai, kui Wiera töö tehtud oli — siis astus ta
kõrvale. Ta suri 30. III. 1919 Tartus. Ta oli oma üles-

ande täitnud, oli pakkunud parimat, mis tal anda oli esimesena, kes pühendas kogu oma energia ja elu eesti teatrile.¹⁾

K. E. Sööt.

Väike-Maarja koolide ajalugu. 3

6. Kaarma kool.

1874. a. oli Kaarma kool olemas „Kopliotsa“ talu eeskambris, praeguses põllumeesteseltsi talus „Sandhof“ I, tiigi ääres. Seal pidas kooli Hannus Hansen 27—30 koolilapsega. Seesama Hansen pidas kooli enamalt „Tiigimäe“ talu eeskambris 2 talve ja „Võiba“ talus 2 talve. „Tiigimäelt“ käis H. Hansen Ärinal kooli pidamas 3 päeva nädalas. Palgaks sai Hansen iga koolilapse pealt talve kohta 1 hõberubla ja pere-perelt kordamööda süüa (pütiga suppi, leiba ja liha). Koolmeistri korteriks oli „Karu“ saun, mis asub praeguse „Hansurahva“ krundis, rehealuse otsa kohalt umbes 10—15 sülda põhja pool. Sellest selgub, et Kaarma kogukonnas oli kooli algus 1870—1872: „Tiigimäel“ ja Ärinal, 1872—1874: „Võiba“ talus. H. Hansen pidas „Kopliotsa“ talus kooli kuni 1877. a. kevadeni endistel tingimustel; sai magasi kirjutuse eest ka vilja. Sel sügisel läks ta poissmehena Põdrangule kooliõpetajaks.

1877. a. kevadel leppisid Kaarma mõisa omanik Johann Pahle (tegelikult poeg Julius Theodor Pahle) ja Kaarma valla peremehed kokku nii: peremehed ehitasid mõisa renditalu „Nuka“ eluhoone üles ja vedasid koolimaja juurde kivid, lubja, liiva ning puumaterjali kokku; materjal oli mõisa poolt mõlema hoone tarvis, kuna mõis kivist koolimaja valmis ehitas. 1877. a. sügisel õnnistati koolimaja sisse ja uus kooliõpetaja Karl Klaarmann alustas seal õppetööd. Ta oli seal õpetajaks 1877—1879. a. 18—20 lapsele (protokolliraamatu teate järele).

1879—1883 oli õpetajaks Hans Tamm, kes pidas kooli 16—25 lapsega. Sellel ajal nõuti, et kooliõpetaja seadusliku palga 100 rubla pidi saama. Maad oli H. Tammel tarvitada 6¹/₂ tessatiini ja lehm küla karjamaal. Valla ja magasi kirjutuse eest sai õpetaja 50 rubla. Revident

1) Kirjutise koostamisel on andmete allikaiks olnud: J. Perdi ja K. E. Söödi artiklid „Vanemuise“ ajaloos 1865—1825 (Tartu, 1925). A. Wiera käsikirjaline autobiograafia 1853—1883 ja A. Wiera tegevust käsitlevad arhivaalid „Vanemuise“ ja E. R. Muuseumi raamatukogus.

H. von Rennenkampff'i otsuse järele leiti H. Tamme õpetus nõrk olevat ja kirikuõpetaja L. Fankhaenel'i pealekäämises lasti ta 1883. a. ametist lahti. (Pärast nelja-aastast vabaolemist pani seesama kirikuõpetaja H. Tamme Naraka kooliõpetajaks, kus ta ligi kümme aastat ametis oli.) Tamme lahtilaskmise tagajärjel seisis kool Kaarmal sügisest jõuluni. 1884. a. jaanuarist 23. aprillini oli kooliõpetajaks Karl Heinrich Roost, kes 24 lapsega kooli pidas.

1884.—1888. a. oli kooliõpetajaks Kunda kooliõpetajate-seminari kasvandik Mihkel Tõnnisson, kes oli ühtlasi vallavalitsuse, kohtu- ja magasikirjutajaks. Nagu enne, nõuti nüüdki lapsi trahvi sundusel kooli, millest mitmed vanemad ometigi ei hoolinud. Koolilapsi oli tema ajal 25 ümber. Kool oli koolivanema protokollide järgi alati heas korras olnud, kuna kirikuõpetaja ja revidentide katsumisel suuremad poisid oma lugemise ja kirjutuse oskuses nõrgad olnud, tütarlastest alla jäädes.

Johan Reise, Väike-Maarja kihelkonnakooli kasvandik, oli kooliõpetajaks 1888.—1892. a. Tulemused umbes samad, mis Tõnnissoni aegu.

Abram Selber, samuti Väike-Maarja kihelkonnakooli kasvandik, kes 1892.—1897. a. õpetajaks oli, töötas mõjurikkalt. Tema ajal oli Kaarma kool oma laste oskuse poolest kõige kõrgemal järjel. Laste arv: 25—30.

Johannes Abner õpetas a. 1897—1902.

Rudolf Summer õpetas a. 1902—1920. Oli Kaarma meeste kombel viina-armastaja, ja viinale ta oma elu ohverdaski.

1920./21. õppeaastal õpetas koolis neiu Paju väga mõjutult.

1921. a. sügisel valiti õpetajaks senine Kurtina kooliõpetaja, tuntud kooli- ja seltskonnategelane Joh. Peebo ja tema abikaasa Adele, kes siis kahes klassiruumis töötama hakkasid, millest teine klass Allika majja asus („Sandhof“ II). Lapsi 31.

7. Koonu kool.

Jakob Martinson oli esimene koolmeister Koonus. Ta pidas kooli Jaan Tõnso talus, mis asus praeguste moonameeste-tubade kohal. Ligidal olev Koonu tuuleveski oli Tõnso käes rendil ja 1861. a. tuli J. Martinson Haljala kihelkonnast Tõnso juurde möldripoissiks. Poiss, kes oli tubli ning terane, hakkas Tõnso kambris lapsi õpetama, võttis 1865. a. Tõnso poolõe Eeva enesele naiseks ja koolitas

lapsi Tõnso kambris mõne aasta, kuni 1869. a. Koonusse esimene koolimaja ehitati. Siin pidas Martinson veel ühe talve kooli. Siis suri tema esimene poeg ja varssi ka Martinson ise 1870. a. Leinama jäid tema abikaasa Eeva ja üheaastane poeg Jaan, pärastine sadulsepp Martinson. Selle järgi tuleks Koonu kooli algusaastaks pidada 1865. (või 1864.) aastat.

1871/72. õppeaastal oli koolmeistriks Tõnu Fiinatwelt (või Fünerefeld). Selle järele 1872—1875. a. Jaan Meier, 1875/76. a. Jaan Rimmelg, Laiuse kihelkonnakooli kasvan-dik, pärit Villakverest.

Johan Vehlmann, samast külast pärit, Väike-Maarja kihelkonnakooli haridusega, oli a. 1876—1878 Koonus õpe-taja-ametis. Ta oli ka Eesti Aleksandri kooli abikomitees tegev — laekahoidjana.

Hans Emberg, ameti poolest rätsep, Porkunist pärit, oli esmalt Pandiveres koolmeistriks, aga kui Pandiveres koolimaja ära põletati, tuli ta 1878 Koonusse, kus ta kuni 1884. a. ametis oli. Seepeale läks ta Rakvere kihelkonda Laanemõisa koolmeistriks. Tema ajal õppisid Koonu koolis 40—45 igapäev-käijat last.

Kaarel Krimm, Kodavere kihelkonnakoolist, pärit Alats-kivilt, oli 1884.—1888. a. Koonus sümpaatliku õpetajana tegev. Koolimaja oli vanaks, viletsaks ja kitsaks jäänud, laste hulk kasvanud, sest et ka Arina valla lapsed Koonu kooli olid võetud. 1887/88. a. Koonu-Ärina kooli aruande-leht, K. Krimmi kirjutatud, näitab, et 1887. a. lõpul oli igapäev koolis käimas 38 poeglast ja 35 tütarlast — kokku 73 last. Neist oskasid lugeda selgesti 25, keskmiselt 15; kõik need 40 last oskasid ka kirjutada ja rehkendada. Koolmeistri aastapalk oli 100 rubla: 4 tess. maad 20 rubla eest ja puhast raha 80 rubla, millest mõis 40 ja vald 40 rubla andis. Peale selle toodi mõisast puid 3 1/2 sülda, vallast 11 sülda. Koolihoonete ehitusematerjali peale kulus mõisal 453 rubla, vallal 130 rubla.

1888. a. suvel ehitati uus koolimaja, millele nimeks sai Koonu-Ärina kool. Samal aastal läks kooliõpetaja K. Krimm Viljandisse „Sakala“ toimetusse, pärast Kaarli vallakirjuta-jaks. Oli luuletaja. Suri tiisikusse.

Tema vend Aleksander Krimm jätkas tema asemel 1888. a. alates koolitööd. Ta töötas uues koolimajas kuni 1890. aastani umbes 46 koolilapsega, mispeale ta Ündlasse vallakirjutajaks läks.

1893. a. algusest kuni kevadeni oli koolis õpetajaks Juhan Essenson 42 lapse juures.

Veel olid kooliõpetajateks: Alits 1893/94. õppeaastal, Jüri Meerits 1894.—1897. a. 25 lapsega (pärastine Eipri kooliõpetaja), Hermann Lutvei 1897.—1899, Henk 1899—1900, Osvald Tamm 1900—1909, Eduard Putmaker 1909/10, mil koolis käis 37 last.

Iida Eiskop, kelle tegevus koolis 1910. aastast Eesti iseseisvuse-aega ulatub, on kõige rohkem aega õpetajana paigal püsinud, edurikkalt töötades. Tema on üles kasvanud Porkuni Assamalla, Väike-Maarja kihelkonnakooli ja gümnaasiumi 6 klassi haridusega, algkooliõpetajanna kutsetunnistusega. Kõige ärevamatelgi päevadel: maailmasõja, revolutsiooni, kommunismi, okupatsiooni ja vabadussõja ajal on ta hiilgavalt seisma jäänud, kuna suurem jagu kooliõpetajaid kord Saksa surve ees oma selga pidi painutama, kord jälle leivahaisu-tundel poolsotside usku omaks tunnistama.

Tema ajal sai kool neljaklassiliseks 1919/20. õppeaastal. Tema juhatusel töötasid II õpetajana koolis: neiu Ottilie Kikk 1919/20, Elfriede Müür 1920/21 ja Villem Alto 1921/22.

J. Kotli'lt osteti koolile klaver 20 000 E. marga eest, mille koolkonna tegelased pidude sissetulekute ja vabatahtlikkude annete varal ära tasusid. 1922. a. asutati kooli juurde õunapuu-aed.

8. Pandivere-Raeküla kool.

1922. a. 20. VI. jutustas kohalik talupoeg Aadam Krikk, kes 75 a. vana: „Esimene Pandivere laste koolitaja oli Mart Saar, Aburi koolmeistri vend, kes pidas kooli mõisa alltoas. Mina käisin koolis 12 a. vanuselt.“ Selle järgi tuleb kooli alguseks arvata 1859. aastat.

Teine koolmeister oli Jüri Reitel, kes enne mõisas kut-sariks oli olnud. Temagi pidas kooli mõisa alltoas, pärast aga talutoas, mis enne moonameeste päralt oli olnud. Alltoas õpetati lapsi, peeti palvetunde ja kirikuõpetaja K. Knüpffer käis seal ka rahvast ja lapsi loetamas, samuti ka talutoas. Reitel läks siit Äntu koolmeistriks a. 1862.

Kolmas kooliõpetaja oli Juhan Leithammel Karedalt. See oli juba õppinud koolmeister. Kui see aga a. 1870 ametist ära läks, sai koolmeistriks Porkuni mees Hans Emberg, ameti poolest rätsep, sest et õpetatud koolmeist-reid ei olnud saadaval. Aga selle talutoa põletas kooli-poiss Hans Ränk, keda koolis trahviti, ja kool asus siis ajutiselt vanasse jaamahoonesse, kuni a. 1881 uus maja

ehitati mõisaomaniku H. v. Rennenkampff'i kingitud platsile, mille juurde kinkija ka koolipõllud ja maja puumaterjali andis, kuna vald materjali kohale vedas ja ehitusekulud kandis.

Uude majja võeti kooliõpetajaks Kaarel Sakh, Pilstvere kihelkonnakooli õpilane.

Peale nende on Pandiveres õpetajaks olnud: Jakob Liiv, Ruthe, Adolf Kippar 8 aastat, Johannes Grüntal; kui see sõtta läks, oli asetäitjaks Aug. Abner. Kui Grüntal sõjast koju tuli, hakkas ta Põdrangu koolis õpetajaks, kuna Pandiveresse Jüri Landberg tuli. 1919. a. ühendati Pandivere kool Naraka kooliga Raeküla mõisa hoonetesse, kus siis Naraka kooliõpetaja Ed. Eichhorn ja Landberg üheskoos 4-klassilises koolis töötama hakkasid.

9. Kiltsi vallakool

on kirikuraamatu järele 1855. aastal asutatud. Esimene kooliõpetaja, Mart Koolmann, õpetas 1855. a. kuni 1862. a. Oli kohusetruu; õpetas ka nelja häälega koraale ja hümne. Koolimaja asus Sootaguse küla serval, „Raba“ talu ligidal. See kool põles mõne aja pärast maha ja koolimaja asutati siis sinna, mis on praegu „Vanakooli“ talu elumajaks. Praegune „Vanakooli“ peremees Jakob Greenberg (kellelt need teated saadud) oli siin koolmeistriks 1862.—1889. a. Sai palgaks esialgu 9 tündrimaad põldu. Õpetas lastele eesti keele lugemist Testamendist, kirikulaule, katekismust ja diktaati, pärastpoole ka geograafiat, ilukirja ja lihtarvudega rehkendust. Lugemikuna oli tarvitusel esmalt Malm'i „Laulud ja loud“, pärast C. R. Jakobson'i „Kooli lugemise raamat“. Vallas tehtud korjanduse teel muretseti 1881. a. koolile harmoonium. Kui J. Greenberg koolitöösse asus, oskasid vana kirjaviisi järele lugeda ja kirjutada 50% lastest, pärastpoole kõik. Omal algatusel on ta ka vene keelt õpetanud.

Greenberg oli hea sõnamees; oli koolmeistriameti kõrval ka valla-, magasi- ja kohtukirjutaja. Tal oli hea mõju rahvasse, kelle seas tal ka rohkesti sugulasi oli, sai nendega hästi läbi. Ostis koolikoha, mida praegu „Vanakooli“ taluks nimetatakse, omale päriks, kuna uus koolikoht külast välja, soo äärde viidi, kus koolile suurem krunt anti ja õpetajale rahiapalka juurde maksti.

Kiltsis olid järgmised kooliõpetajad tegevad:

Jaan Hansen a. 1889—99;

Joh. Freiberg 1899—1915;

Joh. Kilkson 1915—1916;

Elvine Karuks 1916. a. alates Eesti iseseisvuse-ajasse;

Hermann Lutvei 1919. a. " " " "

pr. Helene Einberg 1920. a. " " " "

1919. a. sai kool neljaklassiliseks; peale selle väikeste laste kool Kiltsi mõisas.

10. Äntu kool. ¹⁾

Äntu kooli asutas umbes 1848. a. kohalik mõisaomanik v. Harpe, kes siis ka kooli juurde maad andis tasuta õpetajaile. Esialgseks õpetaja palgaks oli ainult maa, hiljemini, õpetaja Rooswald'i ajal (1888. ja 1897. aasta vahel), pärast kokkupõrget mõisnikuga, vähendati koolikoha suurst ja õpetaja hakkas peale maa ka rahapalka saama. Esimesed revidendid olid: kohalikud kirikuõpetajad Knüpffer, Fankhaenel ja Pandivere mõisa omanik v. Rennenkampff. Peale nimetatud isikute käis koolikohus koos; koolikohus määras trahvi koolist puudumise ja halva ülespidamise eest. Nii määrati õpilasele, kes tunni ajal sõi, „naggo olleks ta näljane“, 3 või 5 hoopit vitsu, teine õpilane, kes „oli ennast tunnis kui peiopoist lintidega ehtinud“, sai samasuguse trahvi osaliseks. Koolivanemal oli õigus õpetust pealt kuulata, mida ta kaunis tihti tegi. Alati leidis ta „õpetaja omma ametil ja lapsed omma ametil olema“.

Praegune koolimaja on 1911. a. ehitatud ja on kooli asutamisest saadik kolmas maja. Esimene maja oli rehealusega ühes, teine juba lahus.

Äntus olid õpetaja-ametis:

1. Mart Strauss 1848—1850;
2. Jüri Treiberg 1850—1862;
3. Jüri Reitel 1862—1876;
4. Jüri Vasnij (Vasne) 1876—1882;
5. Kristjan Pärn 1882—1888;
6. Heinrich Roosvald 1888—1897;
7. Friedrich Miller 1897—1902;
8. Hermann Lutvei 1902—1919;
9. Alma Kaschan 1919—1920;
10. Hilda Mühlberg 1920—

11. Avispea kool.

Kõige esimene koolmeister Avispeal oli Jüri Kleimann, kes pidas seda ametit, alates 1842. a., just 20 aastat. Ta

1) Kirjutanud Hilda Mühlberg.

õpetas koolis lugemist, laulmist, katekismust ja piibli-lugu, ka kirjutust nendele, kes tahtsid. Pärast 20-aastast ametipidamist andis ta koolikoha mõisaomaniku Stackelberg'i ajal oma pojale Peetrile.

Jüri poeg Peeter Kleimann, kes Väike-Maarjas köster Mihkelson'i juures oma hariduse oli saanud, pidas Avispeal koolmeistri-ametit 1862.—1872. a., mispeale ta Põdrangule koolmeistriks läks. Ta õpetas lastele ka rehkendust.

Kolmas koolmeister Avispeal oli Jaan Lubi. See õpetas muu seas ka nelja häälega koorilaule. Läks hiljemini Uudekülla kooliõpetajaks. Koolmeistril oli palgaks põllu-koht heinamaa ja karjamaaga.

Lubja järel olid järestikku koolmeistriks: Aleksander Greenberg, Kasvandik, Aadam Karlson, Alatsei, Jakob Liiv, Saarmann ja Heinrich Roost, siis jälle Jakob Liiv. 1901. a. asus sellele kohale August Lepik, kes kõige rohkem aega siin ametit on pidanud. Koolis on ta heade tagajärgedega töötanud ja seal kõrval mahti leidnud ka Väike-Maarja seltsides väsimatult tegev olla, neid elustades ja juhatades. Kõige raskemal aegadel, nõukogude ja okupatsiooni võimude päevil, jäi Lepik kindlaks oma püüetele, ka siis, kui ta okupatsioonija võimude sunnil korraks tagandati.

Praegune koolimaja, mis 1886. ehitatud, muudeti 1919. a. kahe klassi ruumiliseks, kus neljas osakonnas käib õppetöö A. Lepiku ja ta abikaasa Hilda ühisel tegevusel.

12. Nurmetu ja Tõnnuvere küla algkooli

maja ehitati 1874. a. Enne käis osa lapsi Kadila ja Assamalla koolis, kuna teine osa ilma kooliõpetuseta jäi või koduse õpetuse sai.

Esimene kooliõpetaja Hans Kask, Torma kihelkonnast, töötas siin 4 aastat. Selle järgi pidas siin ametit Johannes Kõrv 20 aastat. Siis järgemööda: Mihkelson ja Jakobson, kuna nende järglaseks Peeter Lints sai.

13. Kadila kooli

asutas 1849. a. Porkuni mõisa omanik Magnus v. Essen, kes ka kõik esimesed koolid Porkunis käima pani: materjali kinkis, majad laskis ehitada, koolmeistrid võttis ja nendele palgaks maad andis. Koolmeistriteks olid järgemööda: 1. Joosep Riisberg, 18 aastat ametis; 2. Jüri Jannsen 12 a.; 3. Mihkel Elm 5 a.; 4. Jaan Thomey 5 a.; 5. Gustav Kala 21 a. (1888—1914); 6. Joh. Kask 1 a.; 7. El. Ahlberg 1 a.;

8. Gerta Lööke 1 a.; 9. Elfriede Wenig 1 a.; 10. Joh. Kask 2 a.; 1921. a. sai siia kooliõpetajaks Heinrich Altdorf.

14. Naraka kool.

Porkuni Naraka küla lapsed käisid Triigi Eipre koolis a. 1876—1883. Siis hakkasid triiklased Naraka laste kui võõraste pealt maksu nõudma. Selle tõttu ehitati Porkuni Aburi küla kooliklass suuremaks, et siis seal ka Naraka küla lapsed võiksid maksuta koolis käia. Aga et Aburi kool Narakast kaugel oli, seepärast palusid Naraka mehed, et mõisaomanik ka nendele koolikoha ja -maja materjali annaks. Koolimaja pidi olema laste õppepaigaks, ühtlasi ka palvemajaks vanematele inimestele, nagu sel ajal kõik koolimajad pidid olema.

Porkuni mõisa omanik Ludvig v. Rennenkampf võttis rahva soovi kuulda ja 1881. a. ehitati Narakale koolimaja, kus koolmeistriteks olid järgemööda: 1. Koll, 2. G. Kala, 3. Hans Tamm, 4. Sihvart ja 5. Ed. Eichhorn (1900—1919). Siis ühendati Pandivere ja Naraka kool üheks kooliks Raeküla mõisa härrastemajja.

15. Aburi kool

on Porkuni vallakoolidest kõige vanem: asutatud 1837. a. Aga selle vanema kooli kohta on kohaliku rahva suus vähe ajaloolisi riismeid liikvel; teatakse ainult, et ta asutajaks olnud Porkuni mõisa pärishärra riiginõunik Magnus v. Essen.

Kooliõpetajaks on Aburil järjestikku olnud: 1. Jürgens; 2. Jüri Saar (1852. a.), kes õpetas noor-rahvale ka neljahäälalisi koorilaule; 3. ? . . . ; 4. Gustav Schnell; 5. Joosep Kõrv; 6. Elias Kook; 7. Tiitus Roost; 8. Gustav Püss; 9. August Alabert; 10. Al. Veerbaum, ametis 1907. a. alates.

(Lõpp.)

J. Elken.

Üks alasaksa prepositsioon eesti keeles. ¹⁾

Alasaksa murrete mõju eesti keelde on olnud mitmeti palju suurem ja sügavamale ulatuv kui saksa kirjakeele oma, sest alates vanemaist saksa siirdlasist peaaegu 18.

---

1) Ette kantud Tartu Keeleuudenduse Ühingus 7. okt. 1928.

sajandi lõpuni oli „platt“ kohalikkude sakslaste kõnekeeleks ja mitu sajandit ühtlasi ka ametlikuks ja kultuurikeeleks. Nagu teada, on eesti keel saanud alasaksast suure hulga eriti mitmesuguseid kuultuurmõisteid väljendavaid noomeid ja verbe. Kuid meie alasaksa laenud ei piirdu üksnes nende sõnaliikidega. Varemini on mitmes kohas osutatud, et eesti adjektiivide tuletuslõpu -lik ülirohke tarvitamine on tingitud kesk-alasaksa -lik, -lich mõjust. Nende ridade autor esitab siinkohas mõningad sõnad eesti murdeist, millega on liitunud alasaksa prepositsioon vor 'vor, früher'. (Selguseks olgu mainitud, et käesolevas sõnas hääldatakse kesk-alasaksa o ö-na.) vor-ist lähtunud eesti eessilp wör on siiski õige ebaproduktiivne, esinedes vaid üksikuis sõnus tähendusega peamiselt 'esi-'.

Juba Wiedemann vihjab oma sõnaraamatus „Estnisch-deutsches Wörterbuch“ seda, et wör — in Zusammensetzungen — on saksa algupära, jättes siiski lähemalt määramata, kust just on sündinud laenamine.

Eesti sõnad, milles esineb wör, on järgnevad:

1. vöörkaup: Wd. Wtb. wörkaup 'Vorkauf, Schacher', wör-kaubitseja 'Vorkäufer', wör-kaupmēs 'Vorkäufer, Schacherer'. Rahvamurdeist on sõna esinemise kohta teateid järgmisist kihelkonnist: Kolga-Jaani — võr-: *salä võrkaõba pidamene*; Tori — võr 'sala-(kaup)': *võrkaup õ sē miš salaja üle piri tūasse; võrkaupmehed keivõad ikke*; Märjamaa — võr: *võrkauppa piäb, ostäv ülešše ja müib jälle. võrkauba mēs¹⁾*; Kihnu uerkaupmes 'vaheltkaupleja': *pärnu mehed tegäd kihnus uerkaupmest, uerkābamēs*; Pühalepa, Kuri — võrkaupmēs 'ülesostja ja edasimüüja', *võrkuþ, gen. võrkuþpi 'ülesostja'*; Reigi — võrkoupmēs 'rändkaupmees'; Emaste — võrkaupmes 'Aufkäufer'; Muhu — võrkaupmēs 'ülesostja kaupmees'.

Eesti vöörkaup jne. eeskujuks on olnud kesk-alasaksa vor-köp 'Vorkauf, Aufkauf; Wiederverkauf; Verkauf'; vor-kopen 'vorweg u. im grossen aufkaufen zum

1) Eelnenud teated on saadud AES-i arhiivist.

Zwecke des Wiederkaufs im kleinen'; vor-koper 'Vor-, Aufkäufer'.

Nagu eeltoodud murdenäiteist näha, on käsitledavas sõnas vōōr saanud eesti keeles tähenduse 'salajane, kontra-bandistlik, hangeldus-, sahkerdus-'. Neist tähendusist läh-tudes on moodustatud verb *vōrama* 'hangeldama, sahkeldama' Wd. Wtb. *wōrama*, *wōrima*, *wōritsema* 'handeln, schachern'. Märjamaa: *se, õ vōramene, ku üks mēs midagi ostab ja jälle müüb, ta õ õppind vōrama — nihukke kaqbā mēs, vōraja ehk parisnik.*¹⁾

2. vōōrrüütel: Wd. Wtb. *wōr-rütel* (reitel) 'Vorreiter'; Harju-Madise — *vōōrrüütel* 'ratsanik, kes sõitis mõisniku jne. tõlla ees' EVR XXVI 85 (36)²⁾. Et vōōr on enamikule keeletarvitajaile olnud vōōras ja vähe-ütlev, on Pöidel toetunud tuntumale hobu-sõnale ja nii kujundatud *ōrüttel*, gen. *ōrütli* 'jahil või mujal esiratsutaja'. Käesoleva sõnaga on võrreldav kesk-alasaksa *vor-riders* pl. 'Vorreiter, Vortrab'.

3. vōōrkoda: Wd. Wtb. *wōr-koda* 'Vorhaus'. Rahvamurdeist ei ole nende ridade kirjutajal korda läinud leida vasteid. Murdeis esineb tavalisest samuti alasaksast laenatud *wōrus* 'Vorhaus, Vorbau an der «Klete»', kus aga vōōr ei esine iseseisva osana, vaid kogu sõna on laenatud tervikuna, nagu mõni teinegi sarnane. Vrd. *wōrmünder*, *wōlmönder*, *wōrmölder*, *wōrmönder* jne. 'Kirchenvormund'. Vōōrkoda tugineb kesk-alasaksa sõnale *vor-hūs* 'Vorderhaus; Vorburg; Vorhalle'.

4. vōōrmast: Reigi, Kõpu merimehil — *vōrmašt ~ fōrmašt* 'esimast'.

5. vōōrväraavad. Rapla — *vōōrväraavad* 'välimised rehelaluse väraavad', ERA II 6, 621 (12)³⁾. Vrd. kesk-alasaksa *vor-tor*.

Wd-il leiame veel ühe sõna, mis algab wōr-iga: wōr-

1) AES'i arhiivist.

2) Eesti Vabariigi vanavarakogu Eesti Rahvaluule Arhiivist.

3) Eesti Rahvaluule Arhiivist.

kott. Ent käesolevas sõnas on wõr usutavasti hoopis teist algupära, nimelt saksa quer-sõnast eestistatud, wrd. saksa Quersack, kuigi kesk-alasaksas esineb vordsack 'Aussentasche an einer Stangentasche', mis aga tähenduseldasa on kaugem eesti sõnast.

Vanemas eesti kirjakeeles on wõör võinud alasaksa laensõnus esineda teiseski funktsioonis, nimelt saksa kirjakeele ver-ile vastavalt. Mülleri jutlusis kohtame võrteenima: Tahab teidt sen Pattu praft sen Põrgtuhauwa fiffe lüickada, tudt tehe senfama faas ollet vordehnninuth (Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller, Dorpat, 1891, lk. 71). Vrd. kesk-alasaksa vordenen.

Paul Ariste.

Kirjanduslik ülevaade.

Johannes Linnankoski: **Pagulased**. Tõlkinud L[udmilla] Jaakson. Tartu, „Tapper“ 1928, 136 lk. P. Aren'i kaas.

Einari Vuorela: **Üle kahe suusatee**. Romaan. Tõlkinud S[elma] H[olberg]. Tartu, „Tapper“ 1928. 90 lk. P. Aren'i kaas.

„Pagulased“ pole päris tundmatu meie publikule. Ta on kord varemalt tõlgitud. Aga ta on neid teoseid, mis ikka jäävad värskeks, mille kunstiline väärtus ajaga ei kahane.

Haruldaset jõurikas realistlik talupojaromaan. Rikas ja tubli, kuid vana leskmees kosib auahnusest kolm korda noorema naise, peretütre, kelle isa kaval tagamõte sihhib elulõpule kalduva koduväi rahadele. Kuid tüdruk osutub vanemate põrutavaks kokkumiseks petnuks vanameest. Asi otsustatakse esialgu viimase eest varjata. Häbi naabrite ees viib väljarändamisele Häimest Savosse, kus väimehe rahadega ostetakse suurem talu, ettekäändeks oleva koha väiksus lisandunud tööjõule, kuid õiget põhjust ei julgeta väimehele öelda ka Savosse jõudnult. Viimasele ei taha koha muutmise põhjus kuidagi selge olla, oma lihtsameelses usalduses ei juurdle ta aga selles palju, vaid osutab uuel töömaal suurepärasest muretut töölusti, mis teeb lähineva katastroofi veelgi põrutavamaks. Kuudekaupa varjamine mõjub niigi raskelt kogu perekonnale, mida väimehe muretus ja ilmsikstuleku päevpäevaline lähenemine muudab painavaks mureks. Kui lõpuks siiski antakse selgus, siis mõjub see pikselöögina. Uhkus, auahnus, kättemaks, narritud abielumehe kibedus otsib esmalt purustavat lahendust. Selles takistatult taltub ta, loobub füüsilisest kättemaksust, tunnustades, et oleme kõik patused, kuid siis algab seda raskem hingeline võitlus. See läheb üle mitme mõtte- ja tunde faasi. Tuntakse elujõu ja elamise mõtte kadumist, suurt ükskõiksust ja vanaduse õudset jõuetust. Siis imestatakse noore naise kangekaelset ja trotsivat olekut süüdluse ja alanduse

asemel. Kas ongi ta süüdlane? Lihavõtte kannatusajal hakatakse koguni iseend tundma süüdlaseks, tunnustades enesele viimase abiellumise tagamõttelisust ja ka esimese abielu ebaausameelsust. Edasi seigub: tal pole oma noore naisega õiget abielu, kehalist suhtumist olnudki, ta tunneb end eksinuks elu seaduse vastu, sidunult enesega noore inimese, kuid arvestamata selle soove ja tarbeid. Kui see ühelt poolt on masendav tunnetus, on see teiselt poolt vabastav: siis polnud ka tema au haavamist, teinegi oli abielurikkujärgi vaid nimeiliselt. See toob rahu. Elu nähakse uues valgustuses. Jõutakse õpetuseni: „Kanna hoolt vaid iseenda eest ja vastuta omade tegude eest — see on kõik.“ Aga kui lõpuks on laps majas, valdab uus ahistus. See kihutab ta tumemeelselt põgenema. Vaevu päästetakse ta järvelt hukkamast. Õnnistades tumma liigutusega last, saab ta sestki seigast võidu. Ainult äiale haub veel kättemaksu. Kuid elamused on ta purustanud, ta aimab lõpu lähedust. Testamendis määrab ta kogu varanduse naisele ja omakstunnistatud lapsele ühevõrdselt. Kuid surma eel lepib ka äiaga — „mis maailma käigu juhtija mina olen“ — rebib puruks testamendi ja täielikult isekuse võitnud, uinub ta rahus.

Nagu Linnankoskil ikka, on tal siingi suured eetilised ideed, võitlemised iseendaga, mille ümber koondub kogu pinevus, mis on teose raudseks selgrooks. Õieti on see õpetuski korduv Linnankoski teoseis: õpetus enesevõitmisest, egoistlikkude tungide ohjeldamisest, suurest andeksannist ja headusest, seega kõlblalt tugeva inimese ideaalist.

Idee määrab ainevaliku ja kompositsiooni. Mõlemad on siin õnnestunud haruldaselt hästi. Tegelased ise, nende iseloomud, kogu olude kompleks on valitud säärane, mis viib loomuliku paratamatusega ettekavatsetud tulemusele. Nii sisaldavad peategelase Uudela iga, puüded, soovid, kogu vaimline olemus ja minevik eeldusi katastroofiks ja selle eetiliseks soovitud lahenduseks. Kõik kompositsioonielemendid on eeskujulikus tasakaalus; iga liili liitub teisele loomulikult ja sundimatult. Ei midagi liigset ega ka midagi puudu. Võimalikult väheste abinõudega on saavutatud maksimum, sündmusist, isikuist, elamusist on valitud kõige iseloomustavam. Nii nappi, nii kooskõlalist, nii täpsat ja valitud esitust võib kirjanduses harva kohata. Pearõhk on hingeelulise arenemise jälgimises. Välist ümbrust, maastikke, välissündmusi pakutakse ainult niivõrt, kuivõrt seda vaja tegevuse edasiaitamiseks, kontrasteerimiseks, tõkestamiseks, mingi meeoleolu rõhutamiseks, tundereaktiiviks.

Eriti huvitav on märkida, et selle romaani ülesehitus on läbi ja läbi dramaatiline. Juba esimesilt lehekülilt on see tunda: otsekohe haarab lugejat energiliselt edasirühkiv tegevustik, mis teatava lainetusega saab ikka enam ja enam hoogu, põnevuse üha tihenedes, tõustes teose lõpupoolel haripunkti. Siin pole pidevat arengut, vaid üks meeldesõhviv pilt teise kõrval. Näit. kohe esimene peatükk: Uudela ajab habet — tuleb õde, dialoogid sellega — istutakse kohvilauas — ilmub Keskitalo, kosjakaup tehakse kindlaks — Uudela õega kahekesi jäänult kõnnib sädlevail silmil mööda tuba. See peatükk on niivõrt dramaatiline, et on lavastatav peaaegu muutuseti. Samuti järgmised peatükid-pildid: kirikusõit noorikuga, Keskitalo eide-taadi nõupidamine peale põrutavat uudist, Keskitalo ja Uudela Savo-reisul, kolijate jaama-

teekond, Savo jaama ees, esimene künd Savos, Keskitalo unenägu, Keskitalo-Uudela piiblijutt ja juhtumus söögilauas, selgituspäev kõigi ettevalmistustega, Uudela märatsemine, Uudela talveööl järvejää ja kass korstna otsas, Uudela ja Rimbiläinen, Uudela ja Hanna järvel, Uudela endamisi sõit kiriku juurest, surmavoodil jne. Ainult vähesed peatükid, mis käsitlevad Uudela sisejuurdusi ja põgusaid tähelepanekuid teiste perekonnaliikmete käitlusest, on vähe dramaatilised või vähemalt ei ole kujutatud ühes avaras pildis.

Nii on see teos rahuliku, vaatliku ja mõtliku ilmasuhtumise asemel läbi ja läbi dünaamiline. Puuduvad eepilised eellood, nagu aeg püsitakse olevikus, väheseid minevikuvihjeid antakse, nagu draamas, tegevuse seas dialoogis või monoloogis regressiivselt. Intensiivsus, äärmine koondus eepilise laiuse, ekstensiivsuse asemel. Seega on „Pagulased“ täiesti, kuigi mitte puhtalt dramaatilistel printsiipidel ülesehitatud romaan. Seda tunnismärgistab samuti dialoogi rohkus, selgete piirjoontega nägelikkude, plastiliste, tervikuliste piltide pakkumine kui ka pinevuse järkjärguline gradatsioon, mis, nagu draamas, vaheldub lahedama-meeleoluliste vahepiltidega, et siis seest ja väljast ilmuvate uute motiivide põimumisega seda energilisemalt tõusta, päädida katastroofis, võitluses, mässus ja järkjärgulise rahunemisega lõppeda täielikus rahu. Juba teose idee on dramaatilisele ülesehitusele kohane. Dramaatilised kalduvused on Linnankoskile ülepea omased (seda kõigis ta eepilisis teoseis, nii „Laulus tulipunasest lillest“ kui eriti „Võitluses Heikkilä talu pärast“, kuigi mitte sel määral); see pole juhuiline, vaid oleneb kirjaniku temperamendist, ta tugevast tahte ja teo karakterist kui ka ta kunstilisest veendumisest. Nii ideest kui dramaatilisest kompositsioonist on arusaadav eellugude üllatav surutus ja pea-tähelepanu koondamine pinevuse kasvamise ja lahendamise ümber, mis lõpeb dramaatilise võitlusega iseenese mina vastu.

Teos on peetult realistlik, kuid põimunud kõrge datud ideelise ilmasuhtumusega sisaldab mõnesugusel määral ka romantilisi aineid, ülepea teatavat pateetilist stiili. Nii ei puudu ka siin mõned harvad personifikatsioonijuhud, nagu haabade nutt ja talude kurbus Häimest lahkumisel. Kuid puudub täiesti säärane kirevus, mida võib kohata „Laulus tulipunasest lillest“. Stiil on selge, jõuline, plastiline, täis tugevate äärjoontega nägemuspilte, puhtakõlaline, nagu hästi hääles klaver, kuid ühtlasi teatavalt karge ja vali, pakkudes enam toredaid vaatlus- kui sügavaid tundevarjundeid. Muidugi ei puudu sel ka oma soojus, kuid näit. Aho pehmest intiimsusest on see täiesti erinev. See mõjub enam monumentaalsusega, suurejoonelisusega, nagu kogu kompositsiooni. See paneb enam imetlema, tekitab pigemini dramaatilise elamuse, mingi ülevuse kui haarab kaasa tundeliselt. Ja hingeelu peent analüüsi jälgid pigemini mõistusliku huviga.

Romaani psühholoogia on veenev. Hinge-elamuste keerukusele vaatamata ei saa öelda, et need ei vastaks ärksa talumehe elamusvõimele. Ja mis puutub ülepea tegelaste karakteristikasse, siis on nii välised kui sise-elu piirred joonistatud ühevõrra kindlate joontega. See pole mitte elementaarne kirjeldav karakteristik, vaid iseloomustus situatsioonide, sündmuse arengu, ilmekate piltide kaudu

tegelaste sõnalisest ja toimingulisest eneseväljendusest. Eriti suuri võimeid avaldab autor Uudela hingeelu avastamises.

Kokkuvõtlikult võime konstateerida kirjaniku võimast sisenägevust, kindlat vormimeelt, haruldast kompositsioonipidevust, ülepea kõigi kunstivahendite virtuooslikku käsitlemist.

Werner Söderhjelm leiab Linnankoski kohta 1919. a. ilmunud monograafias „Pagulaste“ vaimustamisena „päästet ja elu“ midagi Hiiobi kannatuste (Keskitalo võrdlebki end Hiiobiga) ja alistuse taolist. Uudela talveõine mureraske hulkumine tuletab talle meelde kuningas Lear'i traagikat Shakespeare'i samanimelisest tragöödiast. Üldisemalt leitakse kokkupuutekohti Selma Lagerlöf'i teosega „Jeruusalemm“.

Huvitav on märkida „Pagulaste“ sündi, millest on õnnekombel säilinud võrdlemisi rohkesti teateid. Juba W. Söderhjelm märkis, toetudes Linnankoski enese suust kuulnud teatele, romaani tõsielulist põhja. Nüüd esitab Aarne Anttila suure monograafia „Vihtori Peltonen — Johannes Linnankoski elämä ja toiminta“ II osas (ilmunud 1927. a. jõuluks) õige üksikasjalikke materjale teose sünnist Linnankoski enese märkmete põhjal. „Pagulaste“ kirjutamine sündis peale Linnankoski pikemat välisreisitu, mis ulatus Itaaliani. Teose kirjutamisele on eelnenud õige põhjalik teoreetiline selgitus eesmärgest ja abinõudest, millised kontseptsioonid ilmutavad teekonna viljakaid mõjusid. Ta plaanitseb Milano doomi faolist monumentaalset arhitektuuri ilma peente üksikasjadeta. Igasse peatükki mingi psühholoogiline moment, mis sööbiks kestva meelde. Talle meeldiks pakkuda midagi erilist, nagu Michelangelo maalid või skulptuurid, mis on meisterlikud, olgu nad suured või väikesed. Nõudes „lihtsat suurust“ toetub ta piibli, Dostojevski ja Tolstoi eeskujudele. „Uus psühholoogiline romaani stiil: Piibli võrratu lihtsus. Hoolega kaaluda, mida öelda, mida jätta ütlemata. Ainult psühholoogilised momendid säilitada. Suurte, sügavate, harvade freskojoontega. Ei ainustki dialoogiläuset, milles poleks psühholoogiat.“

Jesaia metsikvägevad peitliilöögid kaljusse.“ Teisal lausub: „Suur lihtsus! Esituse selgus! Intrigi põnevus (Raskolnikov).“ Ja edasi: „Tolstoi suurt, sügavat kunsti. Paris lihtsat!“ Stiil olgu reljeefi stiil, suurte joontega, mitte ainult jutustus, vaid ka situatsiooni kujutamine; ta osutab ka enese eelmisele teosele „Võitlus Heikkilä talu pärast“. Teos peab taotlema kahte eesmärki: esmalt üldinimlikku ja psühholoogilist — peab pakkuma „suurt elu tragöödiat, kuidas inimene võitleb iseenesega. Kannatab. Õpib“. — ja teiseks omama rahvuslikku värvingut ja soomelist aroomi.

Alles peale eesmärgi ja abinõude teoreetilist määramist asub ta saavutatud vaatekohtadele vastavat ainet otsima. Ta mäletab oma maapaos olekust Savos 1902—1903 isiklikult pealtnähtud sündmuse, mis lähidalt sarnaneb „Pagulaste“ kujutelduga: nii tegelaste arv, vanus, suhted kui väljarännaku põhjus ja sündmused on täiesti vastavad, kuid teose keskenduse nõudeil teadlikult koondatud ja vähemais piires muudetud; olulisem muutus selles, et surra lastakse mitte äi, vaid väimees ja tõeliselt varssisurnud laps jäetakse elama. Ka Rimbiläisele on elus vaste, samuti arvukaile muile sündmusile ja elamusile, kas autori enese tõelisis kogemisis või koguni ta enese hingeelus. Tõsielulisest aineist on ühelt poolt

teosele suureks eduks tulnud loomulikkus ja usaldatavus, teiselt poolt loomiskergus, mis on võimaldanud „Pagulased“ valmis kirjutada haruldaselt kiirelt, — vaevalt 2 kuu jooksul: augustist oktoobrini 1908.

A. Anttila leiab, et Linnankoski on suutnud 'hästi täita oma eelesitatud peamäärad. Enesevõitmise võitlus lihtsa talupoja rinnas on esitatud nii monumentaalse lihtsuse ja kindlusega, et tõuseb üldinimlikkude mõõtudeni, kuid omandades kindla soomelise varjundi. Eriliselt soomelist on saavutatud hämelaste ja savolaste vastamisasetamisega, kus tõulisi jooni on hästi tabatud. Anttila vaidleb vastu A.-M. Tallgren'i ja W. Söderhjelm'i oletatud S. Lagerlöfi mõjudele, leides esitatud ühtluskohad kõik üldisteks, mis vähese tõestusvõimega, kuna teiselt poolt just üksikasjul on faktilised tõsielulised vasted. Senini polevat veel ühtegi vastuvaidlematut joont esitatud. Pealegi olevat Lagerlöfi nimi Linnankoski sadasid nimesid sisaldavas märkmikus haruldane, enne 1908 üldse mitte esinedes. Anttila jõuab tulemusele, et kirjanduslik mõju „Pagulastes“, kui seda üldse on olemas, on tühine tõsielust saadud andmete kõrval. Ta peab „Pagulasi“ Linnankoski täiuslikumaks kunstiliseks saavutiseks ja A. Kivi „Seitsme venna“ kõrval tähelepandavaimaks soomekeelseks romaaniks. Sel on kreeka templi harmoonilised jooned, sel on klassiline kooskõla ja surutus, kuid ühtlasi ilmekas ja jõuline omapärasus.

Linnankoski kunstilisi kavatsusi avastav on ta kiri peale „Pagulaste“ ilmumist ühele sõbrale, milles ta muu seas tunnistab, et on tahtnud „anda romaanile draama kitsad raamid ja katsuda, kui kaugele siin võib minna...“ See sobib hästi eelöelduga ta romaani draamalisest kompositsioonist.

1908. a. jõulust peale, mil see romaan ilmus, on teda Soomes loetud üle 40.000 eksemplari. 1927. a. ilmus ta kaheksandas trükis. Ta on tõlgitud eesti, rootsi, taani, vene, saksa, hollandi, prantsuse ja ungari keelde (tõlkimisaegade järjekord). Esimene eestikeelne tõlge ilmus juba 1909. a. kestel „Päevalehe“ lisas ja sama aasta jõuluks eriraamatuna, nime all „Põgenejad“, J. Ploompuu tõlkes ja kirjastusel.

Käesolev, teine tõlge kuulub paremate soome tõlgete hulka. See tundub õige sorav, loomulik ja stiilne, et arvad lugevat originaali. L. Jaaksoni tõlkes avaldub häid stiilivõimeid, millele lisandub veel hoolsus, kuigi leidub ka hooletuse näiteid, nagu 'hiljaisine' — 'hिलiste', 'eläneensä' — 'üle elavat' jm. Igatahes polnud rõõm tõlkest mitte väiksem kui teosest, iseäranis veel, et just viimasel ajal meie kirjandusturg halbade soome tõlgetega kipub üle ujutama. — Et tõlkija soome pärisnimedes klusiiliastmed on märkinud eestipäraselt, näib aina otstarbekohane (Uutela — Uudela jne.).

Vuorela „romaan“ käsitleb umbes samasugust teemat. Vanem lesk peremees on kosinud noore talutütre, kuid nad elavad külmalt ja võõralt, kumbki oma kambris. Parvemehed peatuvad talus, nende seas tore poiss Humu. See veetleb noore perenaise. Kui külas sellest juba räägitakse, saab peremees rahutuks. Ühel ööl usaldab ta astuda naise tuppa ja leiab selle voodist võõra mehe. Ta pöörub haigeks. Toibudes loeb Hiiohit ja annab naisele andeks, leides süü olevat enda pool, sest et ta, nainud noore

naise, selle vääriline ei suuda olla. Ta näib koguni rõõmu tundvat olukorrast; oli ju kogu eluaeg ta abielu olnud viljatu.

Vuorela on soome kirjanduses väheütlev nimi. Meile siin tõlgitud „romaan“ „Kahden ladun poikki“, ilmunud „Otava“ kirjastusel 1926 jõuluks, on ta esimene pikem proosakatse. Varemalt on ta 1919. a. alates kirjutanud rea vähe silmapaistvaid, enamasti küla-ainelisi luuletiskogusid, milles on kalduvust rahvalaulu-vormile. Selle tõlke puhul võib aina õlgu kehitada: on siin tegemist asjatundmatu sissekukkumisega või lugejate teadliku füssamisega kirjastaja poolt?

Soovite tõestusi?

Algame teose kirjandusliigi määramisega. Autor nimetab oma teost romaaniks. Seda on 86 keskmist lehekülge. Seega juba puht-ulatuslikult on see pigemini novell, jutustus, sest nii kitsas ruumis on võimatu meiepäevisele romaanile omase laialise sündmustiku arendamine. Kuid jätame selle puhtvälise liigitunnuse: poleks ju võimatu hästi tihe romaan ka 86 leheküljel, kuigi üks surutu-maid romaane üldse, eelkäsiteldud „Pagulased“, siiski sisaldab 136 lk. Häda on selles, et puudub ka tihedus ja koondus. Siin pole romaaniks küllaldast sisu ega ideed, nagu pole üldse pidevaks teoseks psühholoogiat, stiili ega kompositsiooni.

Skitseerisin eespool lühidalt raamatu lühikese faabula. Siin on tegelasiks Hiireaugu peremees, noor perenaine, tüdrukud, majutuvad palgimehed j. t. Peategelased: peremees — perenaine — Humu. Teised on üsna kõrvalised kujud. Kompositsiooni seisukohalt oleksid tarvilikud ainult need tegelased ja sündmused, mis tegevust, teose pea-ideed, teostust mingil kombel edendavad, mõjustavad. Kuid milleks on siia vaja: 1. kentsakat viinapetmise lugu Hukari küla meestelt ja järgnevat joomingut (8 lk.), 2. metsaveo kauplemist (2 lk.), 3. saunaskäiku (vahest ainult, et märgatakse Humu „tore-daid riistu“ ja peremehe kortsulist-muhulist keha ja teisest pakse-mat põlve — kuid selleks, muidugi iseloomustavaks tähelepanuks tervet stseeni lavastada on liiga suur pillamine!), 4. peremehe-perenaise poeskäiku (6 lk.), 5. Jussi lugusid (5 lk.), 6. Hukari küla iõomingut (6 lk.), 7. Jussi-Leeni kosjalugu (2 lk.) ja veel kümme-konda lehekülgi kõrvalist üksikute peatükkide sees. Seega on peaaegu pool kogu raamatust (umbes 40 lk.!) täiesti lahtisi epi-soode, mil pole mingit ülesannet teose kompositsioonis. Kuid üle-jäänugi on üsna hõre, vähe iseloomulik ega moodusta pidevat üles-ehitust. Siin oleks ainet ainult keskmisele novellile, mis aga tingi-mata vajaks tublit süvendamist, lisa-ainet, põhjendamist.

Ka psühholoogia on enam kui hõre. Valgustatud on peremehe ja eriti noore perenaise poolelt. On mõni kena detailne tähelepanek, kuid kogumuljet pole mingisugust. Igal sammul kohtame põhjen-damatut, et peab uskuma ainult autori väiteid. On tunnuseid, et tegelased ja sündmused vähemalt osaliselt on kopeeritud elust (osa-liselt nähtavasti kirjandusest). Autor pole osanud näha või nähtut kujutada. Mõni episood välja arvatud, mis osutavad vist autori enese läbielatud, on siin hingemattev puudus elust. Tegelased jää-vad nagu kaugeteks udukogudeks, mil pole iseloomu, selgeid füü-silisi piirjooni, ja õieti ei saa me neist teadagi midagi olulist. Nähtavasti põlegi neis midagi huvitavat; seda laadi tüüpe võime võrratult ilmekamas kujutuses leida ilmakirjandusest ja kõige pealt soome omast kirjandusest küllalt. Osa tegelasi — Jussi, Kalle,

pops Justus, Hukari küla poisid j. t. — on täiesti üleaarused. Tegelaste algelises iseloomustamises tundub koguni vastuolusid, nii Leenil ja Huldal.

Stiil? Mingi poolik püüdumus uute voolude poole. Peamiselt segu impressionismist ja realismist. Aine on stiiliga vastuolus. Laanetagust maaelu, kus ei tunta isegi veel nuga-kahvliit ega taldrikut, kus juttu sõnnikulautadest, lehmälüpsist, parvemeeste ropendusist ja pussilööminguist, seda realistlik-naturalistiikku ainet on püütud mõõduandvalt käsitleda mingis impressionistlik-uusromantilises stiililaadis. See osutub psühholoogiliselt võltsiks, kuigi see põhimõtteliselt poleks võimatu, muidugi siis järjekindlalt. Siin aga paiguti murdub sest läbi realism, eriti kompositsiooni mittekuu-luvais episoodides. Ja õieti tunduvad just need kõrvalised realistlikud episoodid kõige sümpaatlikumad, näit. lööming Hukaris j. m., ja näib, et just koomilises realismis peitub autori tugevus. Stiil ulatub personifikatsioonini: kõnetellakse lilli, haldjad mängivad pimesikku ja vaimud poevad põrandaprakku. Aga teisel: „Humu haaras ühe mehe rinnust kinni ja pööritas. Siis teda üritati lüüa pussiga tagant, aga Karvian-Jokinen haaras ühe käega lööja rand-mest, teisega kuklast ja surus pea vastu põrandat, nii et kõmises. Tõukas jalaga veel tagupoolele“ (66—67).

Lähemalt arutlemata võime resümeerida: Siin on üksikuist lõikeist, piltidest püütud koostada tervikut, kuid piltide valik pole õnnestunud, nende kompositsiooniline seos on haruldaselt nõrk või puudub täiesti, kuigi mõni pilt üksikult on päris huvitav. Realistliku teosena on see hingeeluliselt põhjendamata ja impressionistlik-romantiline stiil pole läbi viidud. Teos on täielikult laialivalguv, vähese energia ja elamusjõuga nõrk kirjanduslik katsetöö isikult, kes ei valda rahuldavalt ühtegi kirjandusliku loomingu vahendit.

Peale eelmise seas mainitud mõne sümpaatliku joone võib siin meeldivana eriliselt alla kriipsutada veel autori kirjanduslikku maitset, mis selle raamatu siiski loetavaks teeb, ja mõningaid värskeid stiilifragmente, eriti võrdluste alal: „õuele jäänud sõnnikuregi on kui tüdimus ise“ (18), põhmeluses „pea oli kui tuules mühav pööning, kus roostetunud laastukatuse naelad pistsid ja sorkisid“ (28) j. m., samuti autori koomilist andi, mis ilmestub muu seas rahvapärases dialooges või Purkka lugudes Turja-Lapi loodusimedest, kus pimedus nii tihe, et raiutakse kirvega astmed ja ronitakse üles, või jälle nii kange pakane, et sõnad külmavad jääks, nii et ulatatakse neid käest kätte kui kompvette ja imetakse pikad õhtud (lk. 61—62). Kuid nii stiilis kui dialooges on ühtlasi palju ülepingutatut ja tehtud koomikat.

Lõpuks olgu juhitud tähelepanu ilmseile kirjanduslikele mõju-dele, mille otsimises ei pruugi kaugemale minna siin esimesena vaadeldud Linnankoski teosest. Kogu teose dispoitsioon avaldab üllatavat sarnasust. Mõlemis lesk lasteta talumees, kes kosib noore naise ja keda naine petab; seega faabula sama. Mõlemas naisel on sarnasusi suhtumises oma vanale abikaasale, kehalise suhte puudumine, trotsi oma teost j. m. Ja vastav on ka mõlema teose lahendus: vana abielumehe suur kannatus ning sisevõitlus ja lõpuks alistumine seisukorrale, enese süüdlasena tundmine. Kummaski teoses loetakse Hiibi raamatut ja tuntakse end selle mehe saatusekaaslasena. Tugevuse kestuski on umbes sama — sügisest keva-

deni. Ka Vuorela tarvitab üksikpildilist ülesehitust „Pagulaste“ eeskujul, samuti rohkeid dialooge ja üldse teatavat draamalikku kompositsiooni. Kuid näib, et mitte ainult „Pagulased“, vaid Linnankoski ülepea on Vuorelat tugevasti mõjutanud, muu seas eriti „Laul tulipunasest lillest“. Sale ja nobe parvepoiss Humu tundub Linnankoski Olavi lähedase, kuid kahvatu teislase. Sama seiklusvaim, kellele elu ja naised vaid nauding, kes kardab kestvaid vahekordi. Humu ja noore perenaise koosmängu stiil on täitsa „Laulu“ stiil; nii eriti Humu kõrgendatud, stiliseeritud, peidetud armuvestius laanekuningast, vrd. Olavi hellitlevaid ilukõnesid; samuti osutab siia rida muid kohti, näit. unenägude ja unelemiste tarvitamine kompositsioonilise võttena j. m. Ülepea tuleb Vuorela stiili mitmepalgesus kindlasti kirjutada „Laulu tulipunasest lillest“ kirevuse arvele. Siia näivad viitavat näit. ka personifikatsioonijuhud. Ja noore perenaise lemmik-lillekski on „annasilm“ (muide nähtavasti ebaõigesti tõlgitud, kuna sarnast lillenimetust meie sõnaraamatud ei tunne). Pole huvi lähemate ühtluskohtade otsimiseks, kuid esitatud jooned vististi piisavad tõenäoliseks tegema Linnankoski otsustavat mõju Vuorela jutukeses, mis on tulnud viimasele ainult kahjuks, sest enam kui kellegi teise on just Linnankoski jäljendamine kardetav, eriti veel algajale. Osutatud mõjud tunduvad nii valdavad, et vist asjata oleks muid mõjuallikaid otsidagi. Kahjuks ei ole mul teada, kas ja kuidas on Soomes seda raamatut arvustatud.

Jääb üle imestada — milleks see raamat on tõlgitud! Massilises tõlkimistuhinas ei tehta enam vahet küpse ja ebaküpse vahel. Siiski — Soomes on veel küllalt häid teoseid. Tõlkekirjanduse tasapind ei tohi ometi langeda allapoole algupärase miinimumi. Kahtlen, kas keegi meie kirjastajaist oleks riskinud kirjastada sarnast algupärandit mõnelt vähetuntud algajalt.

Ka tõlge ei osuta suuri vooresi. Eriti rahvalik-lopsakais dialooges tundub see liiga literatuurne ja mannetu. Võib-olla oleneb see osalt autorist. Kujunemata ja väheilmekat stiili on muidugi raskem ja tänamatum tõlgitseda.

August Palm.

R. Blaumann: Surma varjus. Läti keelest tõlkinud K. Aben. K.-ü. „Loodus“ Tartus, 1928.

Deszö Szabó: Muinaslood naervast inimesest. Ungari keelest tõlkinud A. Murakin. K.-ü. „Loodus“ Tartus, 1928.

Rudyard Kipling: India jutud. Inglise keelest tõlkinud Olaf Rood. K.-ü. „Loodus“ Tartus, 1928.

Läti kirjandust on meil kõige enam tõlkinud ja levitanud kunstnik M. Pukits. Juba paarkümmend ja enam aastaid tagasi ilmusid perekonnalehes „Lindas“ Pukits'a tõlked läti ilukirjandusest. Ta on palju tõlkinud Blaumann'i, siis Niedrat, Aspasia't j. t. Pukits on realist, teda ei huvita fantastika, uusromantismi kange lõhnaga õied. Sellepärast pole ta ka vist üldse tõlkinud näiteks Viktor Eglit'i teoseid, kes näiliselt kaldub irrealismi valda, ehitab imaginaarseid hooneid. Selle tõttu peab tähendama, et tõlgete kaudu tuntakse läti kirjandust meil väga ühekülgiselt, kuigi aastate eest on võrdlemisi palju ilmunud tõlkeid. Eriti rohkesti

on Blaumann'i näidendeid eesti laval näinud ka teatripublikum, Näiteks paari aasta eest mängiti „Estonias“ draamat „Indrani“, mis on käesoleval aastal võetud ka Soome Rahvusteatri repertuaari. Ja ma ehk ei iialda, kui ütlen, et vahest ligi 400—500 korda on Eesti küla-näitelavadel ette kantud Blaumann'i kahevaatuselist komöödiat „Vargad“. Mainitud tüki suur populaarsus on tingitud sellest, et tas tundub palju säärast, mis on nii omane eesti külaelule. Öhkkond on peaaegu samane, mis Kitzberg'i „Punga Mart ja Uba Kaarlis“.

Rahvad on naabrid ja naabrus väljendub ka hingeelus, vaimus, mis kannab nii eesti kui läti rahva kirjandust; eriti mis puutub maarahva hingeellu. Ja sellepärast on püüdnud ka Pukits koputada külarahva südamele — ta on tõlkinud vaid külarealiste. Igatehes on Pukits üks läti-eesti vaimlise silla esimesist ehitajaist-pioneeridest, ja kuigi lähivad lahku maitsed ja veendumused kirjanduse tõlkimise suhtes, ei saa ometi sajata Pukitsa teeneid läti kirjanduse tõlkimise alal.

Noorema sugupõlve esindajana jätkab Karl Aben kunstnik Pukits'a tööd. Temalt on juba mõnigi tõlge läti kirjandusest ilmunud.

Ka Lub (= „Looduse“ universaalbiblioteek) on harrastanud läti kirjanduse levitamist. Ebaõnnestunuks tuleb lugeda igatahes V. S. Gregri romaani „Latvia kuninga“ võtmist Lub'i seeriasse. See on kerge kõmuromaan, pikantse kõrvalheliga. Jäägu ta vaid Latviasse.

Kuid ei saa midagi olla Blaumann'i kahe parema novelli vastu, mis ilmunud Lub'i 23. numbris pealkirja all „Surma varjus“. Õpime tundma Blaumann'i proosastiili, mis on kuiv ja kaine kuid asjalik ja ainega kooskõlas.

Esimene novell on ehituselt ja kompositsioonilt täiesti õnnestunud. Blaumann on selleks liiga külm ja karske realist, et põhjalikult süveneda inimese surmaheitluste olemusse. Kuid arvestades individuaalsust, mis helgib Blaumann'i väljakujunenud stiilist, on novell „Surma varjus“ ometi kunstiteos, mis esteetiliselt täiesti rahuldav.

Teine novell kujutab läti talumehe võitlust oma mõisahärraga. Kompositsioon igatahes ei tundu enam nii kobe, kuid siiski on see teos huvitav, eriti vahest rahvuslik-sotsiaalselt vaatepunktilt.

Blaumann armastab dramaatilisi momente inimese elus, kastaastroofe, hingeahistavaid silmapilke, mida ta aga käsitleb külmalt ja kainelt. See oleneb iseloomulikust põhjamaisest fantaasiakhevusest, mis ka paljudele eesti ja soome kirjanikkudele omane.

Omapärane raamat on aga ungari kirjaniku Szabó „Müinaslood naervast inimesest“. Selle teose puhul on ikka ja ikka jälle põhjust kõnelda stiilist, rütmist ja fantaasiast. Szabó on ses teoses puht-esteetiline nähtus. Eesti kirjandusest tuletab ta meelde kõige pealt August Gailit'it. Seesama heitlev, veriruske, õhkuv fantaasia, lainetav dünaamiline stiil, täis kapriise ja veidrusi. Need on ruttavad novellid, täis sädemetasadu, peadpööritavaid lõhnu, joobnustavaid narkoose. Neis avaldub temperament, mis purustab, viskab vastu seina, lõhub, rühub, tuiskab, tormab, et siis hingetuna põrandale langeda. Iga armulugu Szabó teostes muutub metsikuks kirekankaaniks. Ala-

tasa näeme metsikuid orgiaid, kohutavaid tantsupidusid, kus väänleb kirk ja vahutab viina asemel veri. Iha elada teistes inimestes, loomades, asjades, tunda end nendena — see võimas iha haarab oma üsasse terve raamatu. Hingede rändamist, metamorfoose kujutab kirjanik. Ta on kord tiiger, kord madu, kord siga, varblane, ebajumal, tööliste juht, timukas, purjus naise poeg jne. Elu nautimine, tugev meeleline kirk, paiguti tiirus, need kui punased hõõguvad traadid ulatuvad kogu raamatust läbi.

Esimene novell „Hingepadu“ käsitleb rändamishimulist noormeest Capriccio't. Meeleolult ja ideelt sarnaneb ta Tuglase „Androgüüni päevaga“. Kuid stiilis on vahe. Kui Tuglase stiil tuletab meelde veinibaaris lõbutsevat galantselt rõivastatud dendit, siis Szabó stiil sarnaneb kuskil rannakõrtsis lõbutseva merimehe omaga, kes pool aastat sõitnud ookeanil, kandes tõkestatuna endas võimsat lõbutsemis- ja märatsemisiha. Ja kui vihaselt lõhkuv, täis aktiivsust on stiil! Lubatagu osundada tegevuse kirjeldust.

„Seejärel Tintinella läks koju, virutas oma kuue vastu maad ning läsi seeliku ühe vaksa võrra allapoole¹⁾ ja ütles emale nõnda:

— Ema, Capriccio on minusse armunud.“

Fantaasia muutub sageli liiga oheldamatuks, teda ei seo enam mingisugune loogika. Tuleb meelde Alb. Kivika „Minaatüüride“ fantastika, sama üllatav ja oheldamatu.

Ja võikaid pilte — neid on ohrtrasti. Näiteks traagiliste ahvide pidu novellis „Õnnis Miši“. Lubage taas tuua üks huvitav stiilinäide:

„Keset avarat suurt tuba — tumeverevad olid toa seinad — suure laua ümber istusid hirmsad ja näotud ahvid. Laual põles suur vormitu lamp täis veripunast õli, verev-punane oli lambist leviv valgus. Veripunased olid sellest ka ahvid. Nad olid laskunud küünarnukele ja vaatasid rõõtsakil hirmsate nägudega üksteist. Vaikisid ja otsegu nõrguvat verd oleks immitsenud nende vaikimisest.“

Liialduste liigliha ei lase tihti maitseda Szabó proosat. Liialdus kirjelduses, võrdluses, liiga rängad metafoorid, tunnete ja affektide ülekuhjamine — need on ses raamatus Szabó nõrkused.

Ideed ja kompositsiooni võlvust ei saa selle tõttu nautida. Kõige paremaks pean „Legendi heast armastusest“, milles on kompositsioon huvitav ja stiililine liigliha enam-vähem kooskõlas novelli ehituse-elementidega.

Lub'i seerias näed seda raamatut meeldi. Lugeja seisukohalt on ta uus ja huvitav. Szabó teostest aga peaks tõlkima veel dr. Elemér Virányi soovitatud romaani „Eemaldatud küla“, sest ungari uuemast kirjandusest tunneme ju peale Molnár'i alles väheseid.

Rudyard Kipling'i teostest on tõlgitud mõndagi. Nii näiteks kuulus „Dzunglite raamat“ ilmus juba hulga aastate eest. Kuid seda pole ammu enam müügil. Siis on ilmunud enne ilma-sõda „Päevalehe“ lisas pikem jutustus „Tublid meremehed“. Müügil on praegu vist ainult väärtuslik novellidekogu „Mees, kes tah-

¹⁾ Minu arvamus. I. R.

tis olla kuningas". Kipling'i raamatute kõrge väärtus peaks aga kihutama tema suuremategi teoste tõlkimisele.

Eriti soovivad ~~on~~ tema Indiat käsitlevad teosed. Lub'i ankeet lugejate hulgas tõendab, et publikumi kõige enam huvitavad eksootilised reisikirjeldused. Kipling on haruldane miljöö ja rahva kommete kirjeldaja, kuid peale muu põimub ta kirjeldusse harilikult haarav ja põnev sündmustik. Tema suurteos „Kim“ (1901. a.) on näiteks võrratu just tähelepanekutelt.

Ullas ja optimistlik vaim on valitsemas Kipling'i teostes. Kirjaniku lihtne, kuid suursugune stiil on põhjuseks, et teda on asetatud sääraste realistide-klassikute hulka, nagu on seda Maupassant, Tolstoi, Flaubert, Gogol.

Kahju ainult, et Kipling oma teostes on imperialistliku Inglismaa pooldaja. Konservatiivseid vaateid ja imperialistlikke püüdeid kaitseb ta oma teostes. Kuid lugeja ei lase end sellest asjaolust mõjustada, vaid naudib Kipling'ist seda, milles pole tendentsi.

Need kolm siin mainitud raamatut esinevad huvitavate ja väärtuslike lugemispaladena Lub'i seerias.

Tõlgetega võib rahul olla. Kõige vähem hoolikas tundub olevat Abeni tõlge, milles esineb tihti saamatuid lauseid. Ei ole ju tõlkimine käsitöö, vaid ka loomine. Tõlkija sarnaneb klaverikunstnikuga, kes komponisti loomingusse valab ka oma hinge. Ei olegi paradoks, kui mõnikord öeldakse, et tõlge on originaalst parem, sest kõik oleneb tõlkijast. Aben pole just hingestanud oma tõlget. Kuid tõlge on peale muu ka käsitöö: ei tohi puududa teatav vilumuski. Ja see tundub puuduvat jällegi Murakinil, kelle tõlkes võib kohata komistusi, kohmakusi. Olaf Rood'i tõlge on vahest kõige kordaläinum.

Ilmar Reiman.

Aino Kallas: Kogutud teosed. Neljas anne: Reigi õpetaja. Soome keelest tõlkinud Friedebert Tuglas. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus, 1928. 157 lk., hind 2 krooni.

Tänu Fr. Tuglase eestistusele ei tundu Aino Kalda teosed tõlgetena: neis on algupärandi spontaansust, esmakordsuse võluvust. Eestistaja annab siin enam kui tõlke; see on uuestilooming, — Tuglase sülest sünnivad Aino Kalda teosed taas vastses uuduses ja neitsilikkuses. Nii on ka „Reigi õpetaja“ eestistus enam kui korralik ja täppis tõlge: see on algupärandi samaväärtuslik teisik, igapidi algupärandi vääriline uus algupärand.

„Reigi õpetaja“ üks eriliselt nauditavaid omadusi on vanu, kesk-aegseid kroonikaid jäljendav stiil; eestistajal on täiuslikult õnnestunud selle stiili eestipärasesse vormi valamine. Vanaaegne sõnastusviis on autorile heaks keskkonna iseloomustamise vahendiks ning püsib sellena ka eestistuses. Muistsete kroonikate stiil võimaldab aga ka peategelast peaaegu igasuguste muude iseloomustusevahendite abita kujukalt iseloomustada; sestki küljest pole eestistaja autorile midagi võlgu jätnud.

Nii saab eestikeelse „Reigi õpetaja“ lugeja täpsa ja selge kujutluse pastor Paul Lempeliusest ja tema sise-elust nii Reigi paos elamise aegu kui enne seda. Ta esineb meile auahne ja ägeda mehena täies mehe-eas, me lahkume temast, kui ta alistunud ja oma Issandas meelerahu leidnud raugana jääb ootama elu viimast tunnikest. Elame kaasa, kuid Paul Lempelius kaotab oma

lapsed ja naise Catharina, kes temast esiti võõrdub hingeliselt, siis temast ära pöördub ka tunnetega, et anduda *diaconus* Jonas Kempele, põgenedes mehe katuse alt. Elame kaasa paljukannatanud pastori ahastuse, kui tema naine ja too teine, keda ta ei tihka vihata nimetada, kohtulaua ees seistes hukka mõistetakse ja timuka mõõga läbi surmataakse. Ent niisama kui me karmi pastori kannatuse kaasa elame, tunneme kaasa ka tema abikaasa Catharina õuduse mehe ees, keda „timuka käsi puudutanud“, kellelt Jumal tema süü eest lapsed võtnud, kelle on inimlik võim kauge ja sünge saare üksindusse paku saatnud. Tunneme kaasa alles noore ja kauni naise ebamäärase igatsuse ja nukrutsemise, kuni kaugelt võõrsilt, riigi pealinna Stokholmi hiilgavast seltskonnast saabuv kõneosav ja Paul Lempeliuse kõrval näolt ning kehalt veetlev *diaconus* temas sütitab sädeme, mis mõleml vastastikusel õhutusel varssi kasvab leegitsevaks tuleks. Midagi ülevat on selles, kuid Catharina kõrge kohtu ees kõneleb armastuse vägevusest ning ilust; Aino Kallas oskab ajaloolisest minevikust valitud tegelaste kaudu ja näiliselt jaheda sõnastuse varal armastuseteemat huvitavalt varieerida ja ootamatute varjunditega rikastada! Niisama kui ta suuri sõnu tegemata oskab sisendada kõige ajalise tühisuse ja üürikese inimelu väiksuse tundeid, — mitte seks, et tekitada meeleheidet ja elutüdimust, vaid juhtides karge ja maheda seletuse suunas: „Nõnda on siis minu pitka ja mureliku elu keskpäeva marud ja põuailmad viimaks õhtu pehmeks helendamiseks selgunud...“ „*Haec est navigatio nostru*, nõnda eksib, nõnda taas sadamasse jõuab meie elu laev.“

M. Sillaots.

August Jakobson: **Tuhkur hobune**, romaan neljas köites. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1928. I köide: Suur algus, 423 lk., hind 4 krooni 25 senti; II köide: Sõda, nälj ja armastus, 616 lk., hind 5 krooni 50 senti. — Kaas J. Vahtralt.

Ammuks see oli, kui arvustus alaliselt pidi kurtma, et eesti romaan oli kogult liiga kõhetu, paberikaalult mannetu; kehitati halvaks panevalt õlgu ja raputati pead: „ons paarisaja-leheküljeline raamat mõni romaan, saab see pakkuda sisuliselt midagi maailmakirjanduses maksvale romaani-möödupuule vähegi vastavat! Nüüd oleme lühikese ajaga jõudnud nii kaugale, et kogult suurte ja kaalult tüsedate romaanide arvu loendamiseks ei jätku enam ühe käe sõrmedest, — ja uusi suurteoseid (mis puutub lehekülgede arvesse) on järjest ilmumas. Suurromaan on moe-asjaks saanud, millega kirjanikud ja kirjastajad üksteise võidu püüavad lugejale imponeerida. Kogult on eesti romaan siis maailma-kirjanduse suurromaanil vääriliseks muutunud; võiksime uhked olla, — kui kogu suurus ja kaal alati tähendaks rohket, väärtuslikku ja kaalukat sjsu. Ent kogukaks ei tarvitse paisutada iga kord sisurohkus (sisu väärtusest ja tihedusest kõnelemata); suur ja kehakas kogu võib oleneda — ja olenekki sagedasti maailma-kirjandusegi pak-sudes romaanides! — vesistavast laiutamisest ning distsiplineerimatus pisiasjade korrutamisest. Iseasi on kehakas möödotäis puhast vilja, iseasi — sama möödotäis sõklaid; kogu suurus ei tarvitse tähendada iga kord kaalukat sisu. Hea veel, kui mööodus on sõklaid ja nisu pooleks!

Selliseid mõtteid tekitavad tahtmata eesti sadade- ja tuhande-

leheküljelised suurromaanid; nii mõnigi kord tekib neid lugedes mulje, et nad kogult ikka veel küllaltki kõhnad oleksid, kui neid vägisi poleks paisutatud suureks — sisemise tiheduse kulul. See maksab nii vana- kui noorpõlve kuuluvate kirjanikkude uute kogukate teoste kohta; vähema lehekülgede arvu juures võidaks näiteks Metsanurga „Punane tuul“ sama palju kui Jakobsoni „Tuhkur hobune“: ei siin ega seal ole sisemist vajadust nii suure lehekülgede arvu järele. Kui näiteks Thomas Mann'i romaanid või Wassermann'i „Der Fall Maurizius“ on kogukaks paisunud tõelisest sisurohkusest (mis ei tarvitse ju iga kord tähendada rikkalikku sündmustikku), siis eelnimetatud tooteid paisutab veniv ja lohisev pikalisus ning paigaltammumine, — need, nagu näib, ürgeestilised pahed. Kuna „Punane tuul“ tundub lohisev peamiselt ühesuguse meeleolude-korrumatamise tõttu, siis „Tuhkur hobune“ tüütab ühetaoliste pisiasjade rohkusega, distsiplineerimatu detailide-heietamisega. Jakobsoni kui kirjanik-kunstniku peapaheks on enesearvustuse nõrkus ja puudulik enesekontroll; loodud vestjana võib ta vesta igast asjast, küsimata, kas see kompositsiooniliselt tarvilik või lugejale huvitav: sealtap need mõnikord kümnete lehekülgede pikkused kõnelused, mis ei vii sündmustikku sammugi edasi ega o'le vajalised ka tegelaste iseloomustamiseks. Liiga sagedasti laskub Jakobson looja seisukohalt igapäevase elu kopeerija tasapinnale, pakub valimatut ja läbitöötamatut tooresmaterjali. Kunstnik peab aga enam võima kui sõna-sõnalt paberile märkida kõike, mida juhtuvad rääkima Laisa Koera põiktänava arvukad elanikud! Sootuks taunitav on Jakobsoni teos seal, kus mõni tegelastest rääkides on kidakeelne või kogeleja ning autor selliseidki kõnelusi jäljendab täpsalt, olgu kõnelused kui pikad. Ses mõttes mõjub eriti irriteerivalt kaupmees Perkmanni joomarist poja Sergei kõneviisi täppis kopeerimine; kirjanikul peab leiduma paremaid iseloomustamisvahendeid; kunstniku nimele pretendeeriv autor ei tohi endale lubada kümneid lehekülgi katta kõnelustega, nagu näiteks: „Pöönutan... pöönutan... pöönutan... jah! Mis kuradi... kuradi... kuradi... kurat... sa's ikke teed... teed... või oled...“ Sobivam iseloomustuse vahend oleks kõnesolevale kujule kahtlemata kasuks olnud, oleks lugeja aega säästnud — ja kirjanikku hoidnud mõnelt poolt kuuldavale tulnud etteheite eest, et siin puht-rahateenimise mõttes on püütud lehekülgede arvu võimalikult suureks ajada.

Mille poolest aga „Tuhkur hobune“ süiski ja kõigest eelnimetatust hoolimata on nauditavam nii „Punasest tuulest“ kui üldsegi heast hulgast vanemasse põlve kuuluvate realistlikkude kirjanikkude teostest, see on Jakobsonile omane mahlakas värskus: „Punase tuule“ tegelased tunduvad „Tuhkru hobuse“ omade kõrval kuidagi hallidena, kuidagi luitunutena, nagu kerge tolmukirmetisega kaetuina. Jakobsoni Luugused, juhkamid, Saarmannid võivad selistena lugejale meeldida või mitte, võivad tekitada kaastunnet, poolehoiet, põlgust, jälestust, — see oleneb lugeja mentaliteedist; ent üks on kindel: kogu see Laisa Koera põiktänava räpane rahvas on kujundatud väga värvikalt, iga üksikolevus ses tegelaskonnas elab. Elavana ja reaalsena jääb silme ette isa Luugus, see igavene kelkija ning suurustaja („sa ju tead: m-minu-sugune mees...“), vägilane ning kangeline („vere poolest see va sõrvesaarlaste põhi“); see igavene logejeja, laiskvorst ja unimüts, kogu oma laiskuse ja lõdevusega kuidagi sümpaatlik, kui ta lastega

„nalja teeb“ või sõprade seas suure suuga luiskab, pisukestes seasilmades kaval säde. Elavana ja reaalsena jääb meelde ema Luugus, tüdinus ja tülpinus, igaveses virelemises välispidi krobeliseks muutunud, hingepõhjas siiski omamoodi hea ja hoolikas ema; Tiina Luuguselt ei saa nõuda salongikeelt ega -kombeid, kuid õieti tõlgendades tema väljendusviisi ja võtteid ei saa keelata temale poolehoiet ega lugupidamistki. Hooletu mehe ja näljaselt käratseva lastekarja kõrval on Tiina alaline tagasundija, töölekihutaja, suutäie loendaja, leivapalukeste säästja: tõeline majapidamis-tugi ja majalukk. Teravalt piiritletud pildi saame ka Luuguste rohkearvulistest lastest: võetagu kohtlane, habemesse kasvanud Prits, varaküps, edev ja ometi alles nii naiivne Helmi, Ngedust tilkuv, arg lonkur Kaarup, rõõmsalt hakkaja ning vilgas Mannu, arukas väike-perenaine Mann, terane küsitaja Anni, — igauhest oskab autor anda selge ning kujuka pildi, isegi räpasest pisikesest Sentast ja jutu jooksul teistele lisaks ilmunud „Seenust“ = Arseenist. Jakobsonil on omapärane osavus lapsi tõetruult ja plastiliselt kirjeldada; ta võtab neid kuidagi täisnimestena, omastugustena, ei vaatle neid ülalt alla, nagu tavaliselt tahtmata teevad meeskirjanikud. Osalt võib see tingitud olla autori noorusest — pole veel kuigi kaugel aeg, mil ta ise oli laps; lapsepõlised mälestused on alles värsked ja selged; suurelt osalt siiski tundub see olenevat kirjaniku loomingu iselaadist, mis käsitleb iga kirjeldatavat eset ühteviisi põhjalikult, kõigele, mis ta kujundab, ühteviisi lähedale astudes. See on loomingu laadi põhiomadus, millest olenevad nii autori voorused kui pahed!

Jakobsoni romaanil pole üksikut peategelast; peategelaseks on mitmepeane alevikehvikute hulk Luuguste ja nende naabrite ning üleaedsete näol; kaas- ja kõrvaltegelasteks kehvikute hoolimatud vaenlased: liigkasuvõtjad, salakõrtsmikud, rikkad talupereained. Autor esitabki tegelaskonda meelsasti rühmade kaupa lästes teotseda kehvikutekogu erirühmitisi omavahel või kirjeldades kehvikutekogu esindajate ja vastaspoole esindajate mitmelaadilisi kokkupuutumisi, mis sageli arenevad kokkupõrgeteks. Peategelase-massi üksikuid rühmitisi iseloomustavaist piltidest võiks nimetada suurt alarühma lapsi — ja nende suhtumist loomadesse — kirjeldavaid pilte esimese köite esimeses jaos „Aguli äripäev“; aguli tütarlapsi ja nende vahekorda emadega valgustavaid peatükke romaani teise köite teises jaos „Andke meile lõbu ja leiba“; kehvikute naiste- ja meesteväge kujutatakse kumbagi eraldi ühelt poolt arvurikkais toiduainete hankimise kirjeldusis, teiselt poolt mitmesugustes jooma- ja suurustlemissteenides. Kehvikute ja nende vastaspoole esindajate suhtumist iseloomustavaist piltidest võiks nimetada ema Luuguse ja natuke tuima peaga Susi perenaise naljakat kõnelust „makareenidest ja nuublitest“, riisiputrudest ja Luuguste Helmi rikkast kosilases (I köide, lk. 152—159), kus autor ilmselt kaasa naudib haavunud kehvikute kahjurõõmsat üleolekut kergeusklikust talueldest; II köite esimese jao kolmas peatükk „Kanossas-käik“ kirjeldab samu vastaseid juba teravamalt vahetorras, lõppedes Luuguse ema füüsilise ja moraalse võiduga, kuigi ainelise kaotusega. Üksikasjalise pildi vastaspoole tüsedadamaist esindajast — salakõrtsmik Perkmanist ja tema ärisõpradest hängeldajatest liigkasuvõtjatest — joonistab II köite esimese jao esimene peatükk „Seljatärgused haikalad“.

Võrreldes „Vaeste-Patuste aleviga“ ilmutab „Tuhkur hobune“ üllatavat arenemist; teose puht-tehniline külg ületab kaugelt autori esikteose oma, kuigi siingi on selgesti märgata suure ruttamise jälgi ja viimistluse puudust. Romaani kompositsioon on ülilihtne; autor tahtis suurt ja vapustavat ajaloo-järku vaadelda selle suhtumises ühele kitsale ühiskonna-kihile; seks valib ta tege-laskonna elust üksikuid momente, et nende varal valgustada kauge ajaloolise sündmustiku mõjusid sellesse ellu. „Tuhkur hobune“ pole õieti romaan tavalises mõttes; siin pole järjekindlalt arenevat sündmustikku, vaid üksikud, õige üksikasjaliselt maalitud pildid. Teose esimese köite tegevustik toimub kahe, teise köite oma kolme päeva kestel; romaan tuletab kompositsioonilt J. Lehtose „Putki-notko“t“ meelde, — selle tõsiasja sedastamist ei tarvitse võtta vihjena; et siin tegemist võiks olla soome autori jäljendamisega. Esimene köide on kompositsiooniliselt paremini õnnestunud; siin on leitud jutustuse aeglane tempo autori iseloomulisest ainekäsitusviisist; pikkamisi lahti rulludes koondub äärmiselt üksikasjaline maal ühe keskuse — sõja alguse — ümber. Sõja alguse moment sellisena, nagu see Laisa Koera põiktänavasse projitseerub, on väga hästi tabatud: sõda paisatakse nagu õudne vööriha keset Laisa Koera põiktänava loiult päevast päeva venivat elu. Teose teise köite kompositsiooniline külg kannatab tunduvalt varemalt nimetatud suure ruttamise all; autoril pole siin, eriti lõpu poole, enam aega olnud sündmustikku rühmitada ega keskendada; ta laseb end sule kiirest jooksust kaasa kiskuda, kuhjab tarbetuid üksikasju, langeb viimaks raamist välja, tuues juhuliselt jälle tegevusse „Vaeste-Patuste alevi“ tegelased, Lüüned ja Matweid. —

Stiililisest küljest on edu, võrreldes „Vaeste-Patuste aleviga“, veelgi märgatavam. Nagu „Vaeste-Patuste alevil“ polnud mingit kindlat kompositsioonilist selgroogu, puudus seal ka stiililine ühtlus ja ilme. „Tuhkur hobune“ ei paku „Vaeste-Patuste alevit“ koor-mavaid lehekülgede-pikkusi targutusi ega arutlusi, ka lause-ehitus on voolavam, vabam. Tähelepanu väärib rohke dialoogi tarvitamine; dialoog on õieti olulisem osa „Tuhkur hobuse“ sõnastuses. Niihästi tegelasi iseloomustada kui sündmustikku arendada armastab Jakobson dialoogi varal; ta loob dialoogi abil sageli meisterlikke reaalelu pildikesi, mõnikord lõbusaid tegelaste siseilma paljastavaid ning ühtlasi autori suhtumist nendesse illustreerivaid stseene nagu humoristlik vorsti „mekkimise“ stseen I köite teise jao teises peatükis „Sõda ja Laisa Koera põiktänav“. Dialoog on Jakobsoni tugev külg; dialoogide kirjutamise kergusega ongi seletatav tarbetute kõneluste rohkus, millest ülal jutt oli.

Võrreldes „Vaeste-Patuste aleviga“ on muutunud Jakobsoni suhtumine ka tegelastesse; ta ei asetse enam tegelastega ühel tasapinnal, vaid seisab eraldi, vaadeldes neid eemalt, — milleta kunstiväärtusliku teose loomine võimatu! Tänu vaatluskoha muutusele suudab autor nüüd paiguti võtta tegelasi koguni humoristlikust küljest; ning parimaid peatükke ongi teoses sageli need, kus ta vaatleb tegelasi vaigse muigega, nagu II köite kolmanda jao esimeses peatükis „Kahe mõrtsuka hingepiinad“ südametunnistuse käes vaelevat Luuguste isa ja Pritsu.

Kõige õeldu põhjal tuleb tingimata tunnustada „Tuhkur hobuse“ autori tähelepanndavat annet, mis lubab eeldada, et temast võiks areneda tugev meister realistliku romaani alal (võib-olla

ka draama alal, arvesse võttes dialoogi käsitlese võimet?) — tingimisel, et ta tulevikus oma toodangusse suhtub kriitilisemalt.

M. Sillaots.

A. Pranspill: Ameerika antoloogia. Autori kirjastus 1928.

Ameerika armastab tervesse maailma sirutada oma pikki katsumissarvi. Sõja ajal kostitas ta meie lapsi riisipudruga, kakaoga ja saiaiga, hiljemini õnnistas meid noormeesteseltsidega, YMCA-ga. Ja vahepeal näitab ta alatasa meile oma kaelamurdvaid trikkfilme, kuulsaid naljapilte, otse krrikuulsaid oma mõttetu sisu ja labasuse poolest.

Jack London'it ei armastata Ameerikas. See tähendab, ta ei ole ameerikalik. Ameeriklane aga armastab ikkagi asju, mille üdi ameerikalik ja Ameerikast. Kuid Euroopas armastatakse Jack London'it. Pole ühiseid vaateid ja maitseid vaimlisel Euroopal ja Ameerikal. Nende vahel tundub tihti koguni kibe ja vihane vastuolu.

Kuid Ameerikas on siiski Jack London, seal on ka Mark Twain, Edgar Allan Poe, Whitman, Emerson, Upton Sinclair j. t. Nad on Ameerika võsud, kuigi isamaa mõndagi nende seast koguni vihkab. Ja Ameerika on äratundmisele jõudnud, et on mõttetu pakkuda midagi väärtuslikku oma vaimlise palge valgustamiseks. On eelistatavam pakkuda sügava vaimlise kultuuri asemel saia ja kakaod, kristlikku kehakasvatust ja labaseid naljapilte. Sest see on kooskõlas Ameerikaga, iseloomustab ja valgustab teda õieti.

Whitman, Poe ja London pole Ameerika. Ameerika on Roosevelt, Patrick Henry, Rockefeller ja Pranspill.

Dollari ja dollarimiljonäride kaitseks ja nende teotsemise olemasolu põhjendamiseks on kokku seatud raamat, nagu on seda Andres Pranspill'i „Ameerika antoloogia“. Lõppsõna autorilt annab ilme. See on suurkapitalismi ülistus, miljonäride põlve kaapamine.

Andres Pranspill'i lõppsõna — see on, võiks öelda, terve raamatu peegeldis väikeses peeglis. See pealiskaudne kirjutis põhjendab naiivselt oma samme, sattudes paiguti marru, vaimustusse. Ta põhjendused, miks on üks või teine asi antoloogiasse võetud, on suuremalt jaolt naeruväärsed ning lapsikud. Ja veider on ka selle raamatu koosseis, mille tõttu ei saa teda ka tõsiselt võtta. On püütud anda lugejale kätte pahmakas Ameerikat — tee temaga, mis tahad.

Et autorit on kokkuseadmisel juhtinud mingi põhimõte, see on selge. Muidu ei oleks raskest kaalus ses kogus kirjatööd, milles kiidulaulu lauldakse vooruslikule dollaritemaale — Ameerikale. Selle tõttu on valitud asju, millel pole üldse kestmamat, üldiselt tunnustatud väärtust.

Vaimukangelased, kes peaksid olema esindatud täies paraadivormis, on jäetud tagaplaanile. Selle asemel esitatakse katkeid ajakirjanikkude, publitsistide Ameerika kiitustest või luitunud mõtte-tera miljonäriilt, pala tema memuaaridest.

Raamatus valitseb tugev ning esiletükkiv tendents. See on agitatsioon Ameerika kasuks, mida finantseerinud Pranspill'i poolt mainitud Carnegie asutatud selts. Mingisuguseid vaimlisi, kultuurilisi huve ei taotelda ses raamatus. Lokkab vaid labane propaganda Ameerikale, millele paneb krooni pähe Andres Pranspill oma lõpp-

sõnaga. Ja enam pole põhjust kulutada ruumi tolle raamatu soovitamiseks.

Lõpuks paar sõna tõlke kohta.

Whitman'i on tõlgitud halvasti. On vaja loovat kunstnikku, kes tõlgiks tema rütmilise, uhkelt ja raskelt veereva lause. Pranspill on arvanud vist tegu olevat hooletult kirjutatud vaba värsiga. Ometi on teada, et Whitman hoolikalt on parandanud, kaalunud ja viilunud oma laulude kirjutamise puhul. Labane luuletise sisu jutustis ei saa küll kedagi huvitada.

Samuti on kohmakas ja maitsetu Longfellow' „Hiawatha“ tõlge. Ei tee see asja paremaks, kui hr. Pranspill toob reklaamis katkeid oma „meisterlikust“ tõlkest. Jah, reklaam on hea, võib-olla meisterlik, ameerikalik, kuid kaup, kaup on vilets. Ainult paber on hea, raamat paks ja hind odav.

Ilmar Reiman.

Killud ja dokumendid.

Kaks kirja: Adrian Verginiuselt ja tema naiselt.

Uue Testamendi lõunaestimurdelise tõlke valmistaja Adrian Verginius vangistati teatavasti Otepääs 30. sept. 1704. a. Vene võimude poolt, kes teda kahtlustasid salakuulamise Rootsiki kasuks, mille väed lõuna poolt venelaste vallutatud Tartut ähvardasid. Et Verginius ennast süüdi ei tunnistanud, võeti teda — nagu rootsi seersanti H. Stammer'itki, kes V.-le rootsi maa-alalt kirju oli toonud — raskelt ja korduvalt piinata. Et Verginiust vangipõlve vaevadest päästa, saatis tema abikaasa Christina Elisabeth (sünd. Krieg) 10. märtsil 1705 palvekirja Tartu linnavalitsusele, et see Vene võimude ees V. eest kostaks. Et kirjal tagajärgi polnud, saatis A. Verginius ise kolm nädalat hiljemini, 1. apr. 1705. a., täiendava palve. Ka sellel polnud soovitavaid tulemusi. Verginiuse vangipõli kestis veel umbes aasta. 1706. a. juunis mõisteti ta surma ja hukati 27. juunil s. a.

Allpool järgnevad mõlemad ülalnimetatud kirjad, mille algupärandeid alal hoitakse Tartu linna arhiivis (C. b. 14, nr. 41 ja 56).

WohlEdle, Großachtbahre, Hoch und Wohlgelahrte,
Hoch und Wohlweise Herren BurgerMeistere und Raht,
Hochgeehrte Herren!

E. WohlEdl. und Hochweisen Raht ifs leider! längst bekandt, wie mein armer Mann, der Pastor von Odenpäh Adrian Bergin schon bei einem halben Jahr, in einem sehr harten Gefängnis gefangen gehalten wird, und recht kiederlich in solcher große Unglück gerahnten; wodurch ich arme verlassene Person, mit 7 unmündigen, kleinen Kindern in das größte Elend gesehet worden bin, sogar daß ich nirgend Trost und Rettung weiß, wo sich Gott und Christl. Herzen meiner Elender nicht annehmen. Ich nehme derwegen meine demühtige Zuflucht zu E. HochEdl. und WohlWeis. Raht, mit ganz demühtiger Bitte, E. HochEdl. Raht, wolle ein Werk der Christl. Liebe an mir erweisen, und eine geneigte Vorbitte vor meinen armen Mann (der selber hier, umb nicht bitten kan) bei Se: Excell: dem Herren Ober Commen- dānt en einlegen, daß Er sich meiner Elendes erbarmen, und meinen armen

Mann, durch eine hohe Begnadigung, der schwehren Verhaftts nunmehr erlasset. Ich versichere vor Gottes Angesicht, daß an ihn nichts untreues, oder falsches gegen Se. GroßZarischen Majestät solle erfunden werden. Ich bin von allen, leider! verlassen, und trage zu E. HochEdl. Rath das gute Vertrauen, Sie werden sich aus Christlicher Liebe meines Elendes jammern lassen, und sich meiner, in soweit, anzunehmen geruhen. Wogegen ich unablässig seyn werde

E. HochEdl. und Wohlweisen Raths
gehorsahme dienerin

Christina Elisabeth Krieg,
Past: Bergins Eheleibste.

[Ümbrikul sama käekirjaga:]

Den WohlEdlen Großachtbahren,
Hoch- und Wohlgelehrten, Hoch-
und Wohlweisen Herren Burg-
meistern und Rath alhie
in Dorpat.

Hoch- und WolEdle, Großachtbahre, hoch- und Wol-
weise und Wolgelehrte Herren BurgeMeister und Rath, nebst der
gesämten löbl. n Bürgererschaft, großgeneigte und
hochzuehrende Herren!

Ich erkenne mit gehorsamen Dand gegen E. WolEdl. und Wolweisen Rath und der gesämten löblichen Bürgererschaft, daß sie sich meiner in soweit in meinem großen Elend annehmen und bey se. hohen Excellz dem grossen Herrn Ober-Comendanten eine Vorbitte umb meine Befreyung einlegen wollen; Wann mir aber vermeldet worden, ob trage Ein hochedl. und wolw. Rath nebst der löbl. n Bürgererschaft grosses bedenden für mich armen Mann zu caviren, in befürchtung, ich möchte etwa; weñ ich freij würde, entweder selber durchgehen, oder von einer Schwedischen Parthey überrumpelt und weggebracht werden: So versichere ich hirmit vor Gottes Angesicht, auff meine Seele und Seligkeit, daß E. Hochedl. und Wolweisen Rath nebst der löbl. Stadt und bürgererschaft auff keinerley Weise von mir solle gefährdet oder in Schaden und Unglück gebracht werden; den ich verlange nicht auff dem lande zu bleiben oder zu seyn, sondern wil (weñ man mich in der Stadt nicht haben wil) meine Kinder und gefinde in der Vorstadt halten, auch selbst unter der Wache bleiben. Man erlöse mich nur auß diesem so grausahmen und schweren gefängnüß. Meine arme frau wirdt nunmehr schon todt seyn, und meine arme 6 kleine Kinder sindt ganz verlassen. E. hochedl. Rath nebst der löbl. n bürgererschaft erbarmen sich umb Jesu Christi Willen über mich armen Mann und erretten mich auß diesem Jamer und gefängnüß. Sie erweisen hierinnen ein Werk grosser Christl. n liebe und Barmherzigkeit. Welches der grosse Gott im himel nitmer unvergoltten lassen wirdt. Und ich mit dem armen Meinigen werde unablässig vor E. WolEdl. u. Wolw. Raths und der löbl. n Bürgererschaft beharrlichen Wolstandt zu Gott beten, und verbleibe allezeit

E. hoch- u. WolEdl. u. Wolw. Raths
und der gesämten löbl. n Bürgererschaft

gehorsamster Diener

Adrian Bergin.

[Palvekirja ümbrikul esineb teise käekirjaga märkus:]

H. Past: Bergins Suppl. prod. d 1. April: 1705 wird beyden Galden communiciret, forderjambst sich drauf zu erklären und wenn der Rath nicht steyt sollte, ihre antwort bey dem worthabenden Hn Mrt einzubringen.

Tõlge.

Väga üllad, ülilugupeetud, kõrgesti ja väga õpetatud, kõrgesti ja väga targad härrad, linnanõunikud ja nõukogu, kõrgesti austatud härrad. Väga üllale ja ülitargale nõukogule on paraku ammugi teada, kuid mu vaest meest, Otepää kirikuõpetajat Adrian Vergin'i juba pea pool aastat väga karedas vangikojas kinni peetakse ja kuid ta üpris hõlpsalt säärasesse suurde õnnetusse on sattunud; mistõttu mina vaene mahajäetud isik ühes 7 alaealise väikese lapsega kõige suuremasse viletsusse olen tõugatud, nii et ma kusagilt lohutust ega pääsu ei leia, kus Jumal ja kristlikud südamed mind viletsat oma hoolde võtaksid. Seepärast pöördun ma alandlikult väga kõrgesti ülla ja väga targa nõukogu poole kõigiti alandliku palvega, et teie kõrgesti üllas nõukogu esineks mu kohta kristliku armastuse teoga ja kostaks armulikult minu vaese mehe eest (kes siin ise paluda ei või) Tema Ekstsellentsi härra ülemkomandandi juures, et ta minu viletsuse peale halastaks ja mu vaese mehe kõrge andeksanniga rasket vangistusest nüüdsest peale vabastaks. Kinnitan Jumala palge ees, et tema juurest midagi äraandlikku või võltsi Tema Suurtsaariliku Majesteedi vastu ei leita. Paraku olen ma kõigi poolt maha jäetud ja tunnen Väga Ülla Nõukogu vastu head usaldust, et Teie kristliku armastuse tõttu minu viletsuse peale halastate ja heaks arvate minuga sel määral tegemist teha. Mis eest võtan olla alalõpmata

Kõrgesti Üllale ning Väga Targale Nõukogule
sõnakuulelik ümmardaja

Christina Elisabeth Krieg
Past. Vergini abiarmsam.

[Ümbrikul:] Väga üllaile, ülilugupeetud, kõrgesti ja väga õpetatud linnanõunikudele ja nõukogule siin Tartus.

Kõrgesti ja Väga Üllad, Ülilugupeetud, kõrgesti ning väga targad ning väga õpetatud härrad linnanõunikud ning Nõukogu ühes kõige kiidetud pürjerkonnaga, suuresti lahked ning suuresti austatud härrad!

Sõnakuuleliku tänuga tunnistan Väga Ülla ja Väga Targa Raadi ning kõige kiidetud pürjerkonna ees, et nad soovivad niivõrt minuga mu suures viletsuses tegemist teha ja tema kõrge Ekstsellentsi, suure ülemkomandandi-härra juures minu vabastamise palvega esineda; kuna mulle aga on teatatud, et väga üllas ja heatahtlik nõukogu ühes kiiduväärse pürjerkonnaga suuresti kahtleb minu vaese mehe eest tagada, kartuses, et võiksin valiest, kui vaba oleksin, kas ise põgeneda või mind võiks mingi rootsi salkkond ootamatult kinni võtta ja ära viia: siis kinnitan sellega siin Jumala palge ees, oma hinge ja õnnistuse nimel, et Väga Üllas ja Ülitark Nõukogu ühes kiiduväärse linna ning pürjerkonnaga minu poolt mingil viisil hädaohtu ei satu ega kahju ega õnnetust ei kannata; sest ma ei soovi mitte maale jääda ega maal olla, vaid tahan (kui minu olemist linnas ei soovita) oma lapsi ja teenijaskonda alevis pidada ja ka ise valve alla jääda. Päastetagu mind ainult sellest nõnda jätmast ja rängast vangikojast. Minu vaene naine on nüüd vist juba surnud ja mu vaesed 6 väikest last on täiesti maha jäetud. Kõrgesti Üllas Nõukogu ühes kiiduväärse pürjerkonnaga võtab Jeesuse Kristuse pärast minu, vaese mehe peale halastada ja mind sellest viletsusest ja vangikojast vabastada. Teie teete sellega suure kristliku armastuse ja armuheite teo. Mida suur Jumal taevas iial ei jäta tasumata. Ja mina

ühes vaeste omastega võtan alalõpmata Väga Ülla ja heatahtliku Nõukogu ning kiiduväärse pürjerkonna kestva hüveolu eest Jumalat paluda, ning püsin alaliselt

T. kõrgesti ja väga ülla ning heatahtl. nõukogu
ja kõige kiiduväärse pürjerkonna

kõige alandlikuma teenrina

Adrian Vergin.

[Ümbrikul:] Hr. past. Virgihni palve, sisse tulnud 1. apr. 1705, teatatakse kummalegi gildile, kõige kiiremas korras sellest selgusele jõuda ja kui nõukogu koos ei peaks istuma, nende vastus istangutjuhatavale hr. pürgermeistrile edasi anda.

A. S.

Eestlasi loodepoolisel Nõukogude-Venemaal.

Eestist traataiaga eraldatud Nõukogude-Vene riik on meile tundmatusks maaks muutunud: liiga vähe tunneme sealset elu. Teame, et seal asub eestlasi, aga nende arvu kohta on ainult oletusi avaldatud. Neil päevil juhtus mu kätte Leningradi Teadusteakadeemia poolt väljaantud, prof. D. A. Solotarevi poolt trükki toimetatud „Этнический состав населения сев.-зап. области и карельской АССР“, Leningrad 1926; see teos annab üldise rahvalugemise najal saadud ülevaate eestlaste arvu kohta Vene riigi põhjapoolseil mail. Andmed on pärit 1920. aastast; uuemad teated puuduvad.

Käsitlusele tulevad Solotarevi statistilises töös järgmised kubermangud: Leningradi, Murmani (=Koola poolsaar ümbrusega), Novgorodi, Pihkva ja Tšerepovetsi ning Karjala vabariik. Ühte suurustena selles nimestikus esinevad Karjala Vabariik, Murmani ja Tšerepovetsi kubermang, uutena selles mõttes, et nendenimelisi kubermange ja Karjala vabariiki tsaari ajal ei tuntud.

Solotarevi teose järele asus eestlasi Karjala vabariigis, kuhu kuulub endisest Aunuse kubermangust 4 maakonda ja Arhangeli kubermangust Kemi maakond, kõigest 10 hinge, kuna nende arv 1897. a. 6 peale tõusis. Murmani kubermangust ei ole ühtegi eestlast üles märgitud, kuna neid seal ometi peaks leiduma; 1897. a. asus seal 2 eestlast ja Murmani raudtee ehituse järele tuli sinna mõni eestlane juurde. Teisal nimetatakse ometi, et Murmani kubermangus on 37 eestlast asumas. (lk. 25). Ajakiri „Человек“, 1928. nr. 1, teab, et 1926. a. olnud seal eestlasi olemas, aga ei nimeta nende arvu, vaid tähendab ainult, et need seisnud peamiselt Murmani raudtee teenistuses.

Leningradi kubermangus kerkis eestlaste arv 65 813 peale (1897. a. 39 584); neist Leningradis eneses 15 169 (1897. a. 12 238); vähemates linnades Leningradi maakonnas: Detskoje Seloos (end. Tsarskoje Selo) 228, Trotskiš (endine Gatšina) 666, Kolpinos 208, Slutskis (endine Pavlovsk) 97.

Võitegra maakonnas ei ole eestlasi märgitud, küll aga Võitegra linnas 8, Oudova maakonnas 16 573, Oudova linnas 309, muud maal, kõige rohkem Gvosdno vallas 1212, Ljadi v. 1179, Remedi v. 1128, Tupitsi v. 1534, Usma v. 3160 ja Jasva v. 1277.

Detskoje Selo maakonna igas vallas asub eestlasi, kaheksas vähem kui 100; kõige rohkem Kalitina v.: 1083, Gatšina v. 826, Roždestvo v. 539, Sosna v. 321, Skvoritsa v. 215; kogu maakonnas tõuseb arv 5392 peale.

Luuga maakonnas leidis 9021 eestlast, neist Luuga linnas 378, 12 vallas vähem kui 100 hinge, 17-nes rohkem; kõige enam Sossednõi v. 1519 ja Jablonetsi v. 1035.

Uue-Laadoga maakond avaldab kehvast eestlaste suhtes; neid on seal kõigest 341, Uue-Laadoga linnas 41. Kuues vallas ei asunud neid ühtegi; muis 14 vallas kõigis vähem kui 100; kõige rohkem Tigodi vallas: 86.

Peterhofi maakonnast pandi 6550 eestlast kirja, neist Peterhofis eneses 209, Oraanienbaumis 137 ja Strelnas 79. Iga ühes maakonna 10 vallas esines eestlasi, neljas vähem kui 100; kõige rohkem Gubanitsa vallas: 2313, Meduži vallas 1110 ja Begunitsa v. 972.

Iseloomulik, et Teadusteakadeemia väljaandes Leningradi kubermangu endist Peterburi maakonda nüüdki veel Petrogradi maakonnaks nimetatakse, jah, sel puhul esineb isegi linnana Petrograd (lk. 46). Petrogradi maakonnas teatakse Kroonlinnas 964, Uritskis 300, Sestoretskis 78 ja Šuvalovo-Ozerkis 71 eestlast asunud olevat. Kogu maakonna eestlaste arv tõusis 17 503 peale; 15 vallast tõusis ainult Liigovos nende arv üle 100, nimelt 385 peale.

Šlüssenburi maakonnas pandi 1629 eestlast kirja, neist linnas 302. 14 vallas leidis üheksas vähem kui 100 hinge; kõige rohkem Poretšje vallas: 267 ja Šapki vallas: 254 hinge.

Jamburi maakonnas, kus maakonnalinn teoses imeviisil ikka veel Jamburi nime kannab (963 eestl.), tunneb ametlik aruanne 8430 hinge 12 vallas. Kõige rohkem eestlasi asus Vruuda vallas: 1197, Iljoši v. 1383, Moloskovitsa v. 1290, Opolitsi v. 1261 ja Jastrebi v. 1022. 1897. a. asus Jamburi maakonnas 9669 eestlast.

Novgorodi kubermangust on 6554 eestlast registreeritud (1897. a. 3112), neist 703 linnades. Borovitši maakonnas 653, Valdai m. 275, Demjani m. 1162, Kresti m. 2020, Malo-Višera m. 209, Novgorodi m. 1243 ja Starorusski m. 289. Borovitši m. leidis ainult 2 vallas üle 100 hinge, Valdai m. ei üheski, Demjani maakonna 11-est 3-mes vallas ei ühtegi, Velili v. 401 ja Moisei v. 514; Kresti maakonna 8 vallas üle 100 ainult kahes, nimelt Kresti v. 1413 ja Timofei v. 364. — Malo-Višera maakonna 10 vallas põlnud ühtegi eestlast; teistes kõigis oli neid alla 100; Novgorodi maakonna 29 vallas ei leidunud kahes mitte ühtegi eestlast, kolmes üle 100, teistes alla 100. Starorusski maakonna 26 vallast põlnud neid kahes ainustki, teistes kõigest alla 100.

Pihkva kubermang 12 672 eestlasega, 1897. a. 24 813 eestlasega. Pihkva praegune kubermang on Petserimaa võrra vähenenud, aga kubermangule on Viitebski kubermangust 3 maakonda lisaks tulnud. Pihkva linn 628 eestlasega. Maakondadest on Veliži maakond eestlaste poolest koguni vaene: kõigest 40 hinge; Velikolutsi maakonnast aga on neid juba 1809 registreeritud, Novorževi maakonnast 731, Neveli maakonnast 433, Opoťka m. 173, Ostrovi m. 155, Porhovi m. 1533, kõige rohkem Mäe (Gorskaja) vallast: 644, Pihkva m. 864; kõige rohkem Toroša vallast: 59. Sebeži maakond võistleb Vileži maakonnaga: kõigest 59 hinge, neist Sebeži linnas 2, Toropetsi maakonnas aga 3797, neist Toropetsi linnas 381, muud 17 vallas; ühes Toropetsi maakonna vallas ei leidunud ühtegi. Arhipo-Nekrassovi vallas 327, Benitski v. 404, Novoroži v. 442, Požini v. 319, Turovi v. 310. Holmi maakonnas 3078, neist Holmi linnas 105 hinge. 20 valla hulgast ei ole ühes eestlasi, muidu leidis seitsmes alla 100; kõige rohkem Knjaželski v. 330, Lokoni v. 494, Lutšani v. 305, Nagovi v. 277 ja Temnobóri v. 278.

Tšerepovetsi kubermangus 742, neist Belosero maakonnas 35, Kirillovi m. 6, Tihvini m. 168, Ustjugi m. 432, Tšerepovetsi m. 101. Kõik maakonnad kokku ei anna üldist arvu.

Muude kubermangude eestlaste arvu kohta puuduvad teated, sest et Solotarev ju ainult loodepoolsete maade rahva-arvu statistikat pakub. Ei või uskuda, et andmed täpsalt õiged oleksid, sest olen teoses isegi üksikuid erinevaid numbreid sama küsimuse statistilistes andmetes tabanud. Üldise pildi eestlaste arvust 1920. a. Venemaa ühes osas annab see statistika ometi. Huvitavam oleks olnud andmeid saada eestlaste praeguse arvu kohta. 1926. a. lõpul on Venemaal küll üldine rahvalugemine toime pandud, kuid saadud andmed on alles osalt läbi töötatud. 1897. a. rahvalugemise resultaate tuli aastatekaupa trükist oodata; loodame, et sedapuhku rahvalugemise andmete kokkuvõtmine Vene õpetlaste käes rutemini edeneb, kui ka eelmised andmed osalt alles 6 aasta pärast on avaldatud.

Igatahes selgub Solotarevi raamatust, kui selle andmed ka kogu Vene ühendatud riikide kohta ei käi, et seal on eestlasi rohkem asumas, kui tavalisest oletatud. Soovitav oleks nimelt ka Moskva, Krimmi, Kaukasuse, volgaäärsete ja Siberi eestlaste arvu teada saada.

Praeguste kubermangude piirid ei vasta enam alati tsaariaegsetele piiridele; mõnda kubermangu on suurendatud, mõnda vähendatud, nii et 1920. a. rahvalugemise andmeid 1897. a. andmetega võrreldes ei saa iga kord õiget pilti rahva-arvu kahanemisest või kasvamisest.

M. J. Eisen.

Valga linnaarhiivis leiduv eestikeelne turu kodukord 1765. aastast.

Valga linn, mis on kuulsaks saanud linna läbiva Eesti-Läti piirihoone kaudu, on endistel aegadel korduvalt maha põletatud. Nii näit. tungisid leedulased oma vürsti Olgerd'i juhatusel 1345. a. meie maale ning hävitasid muu seas ka Valga linna. Pärast-poollegi on linn korduvalt seesuguse õnnetuse osaliseks saanud, viimane kord Põhjasõja päevil. Selle tõttu ei leidu Valga linnaarhiivis vanemaid dokumente kui XVIII aastasaja algusest.

Ka need vähesed dokumendid, mis alal hoidunud, seisid viimase ajani täiesti korraldamatult — kappides, keldrites ning osa koguni aidas (!). Viimaste hulgas leidub dokumente ajast, mil Valgas oli ametis (XVIII aastasaja lõpupoolel) n. n. „gorodniitši“, nagu saksakeelsetes paberites kirjutatud.

Nüüd on hakatud vana arhiivi korraldama, kuid kahjuks on osa pabereid niiskuse ja rottide (!) toimel hävinud. Siiski leidub nii mõndagi huvitavat, mille näiteks olgu allpooltoodud ärakiri 1765. a. eestikeelsest dokumendist, mis käsitleb turu korraldamist Kesk-Liivimaa linnades.

K u l u t a m i n n e.

Kunna Keisrilik Liiwlandi-Ma Üllemb Wallitsus ärratunnep, tarbis ollawat, weikeisille Linule siin Ma sissen ütte Ostmisse- nink Mümmisse-Sädust ihtotada: sis om kigille ni Maan Ellajille kui Tal-lorahwale, kumma omma Kaubaga weikeiste Linu pole lähhäwa, sesinnane perran tullew Üllembide Sädus tettu nink wälja antu.

1.

Weikeiste Linakeiste sissen Wennun, Walgan, Wolmeran, Lemskin, Willandin, peap ennege ütškörd Nädaldalen Turro-Päiw ollema, se om Redel, et Tallomihhe, kui nemma allasi Linakeiste pole sōitwa, henele Kahjo ei te, nink et Koddanikkuide waijel, kui sedda Kaupa, mes Lina tullep, weidi ennege om, Tüllü nink Rida ei sa. Muil Päiwil, kui ütsinda Redel, ei pea keäke Kaupa Linakeiste Turro päle mügis wima.

2.

Kik Tallomihhe, kumma kigesuggutse Kaubaga, mes Sōgis nink Eloo Tarbidusses prugitas, Redel Linakessele tullewa, ni kui om: Jahho, Rōa, Suurma, Linnasse, Woisind, Munna, Rasw, weikesse Ellaja, Mōts Linno, Tōppra, Kalla, nink muido nisuggust: nisammoti Ahjo-Pu, Haina, Kara, Hummala: nesamma peawa, enne kui nemma Koddanikkule sisse lähhäwa, Turro päle minnema, nink sääl Tük Aiga omma Kaupa mügis piddama nink näütma. Tullep Ma-Rahwas enne Lounat, sis püssip Kauplemisse Aig Turro pääl Kella üttetōistkümmeni. Se Ajaga woip eggäüts Lina-Koddanik, nink sääl istja Sōddames Tallomihhe omma käest osta, mes temmale Üllespiddamisses waija om. Ent mes, kui Kell üitstōistkümmend lööp, ei olle weel ärramüdu, sedda woip Tallomees wija, kohhe temma tahhap. Kui Tallomees perrast Lounat tullep, sis püssip Kauplemisse Aig Turro pääl, Suwwel Kella Neljani, ent Talwel Kella kolmeni. Se Ajaga woip eggamees keelmatta Turro pääl osta. Ent kui säetu Aig, Turro pääl saista, möda lännu, nink Kaup ei olle weel müdu, sis mingo Mamees temmaga, kenne mannu ta essi tahhap. Johhus Ma Rahwas perrast sedda säetu awwalikko kauplemisse Aiga tullema, sis peawa nemma omma Kaubaga ehk taggasi minnema, ehk sedda omma Kahjo päle tullewatse Turro-Päiwani mahha pannema, nink sis peap sesamma Kaup Turro pääl jälle awwalikkult sama wälja näüdetu nink ängatu. Ent kui Turro-Päiw ei olle, ei pea middake sama müdus ei ka ostetus.

3.

Kik Mūminne nink Ostminne Turro pääl peap Mūja hä Melega, nink ei joht wäggisi sündima. Tallomihhele ei pea Hinda päle pantama; weel paljo wähhembaste kurjal Wisil Sōimamisse nink Pesmissoga temma päle tükkitama; enge temmal peap ilma keelmatta Lubba ollema, omma Kaupa müwwa, kelle temma tahnap, nink mätatse Hinnaga temma tahhap. Sōbbrale-Minneminne, ja Sōbbra-Piddaminne saap nüüd weikeiste Linakeiste sissen kohhalt ärrakeeltus. Nisammoti ei pea kellele neidesinnatsin Linakeisin Lubba ollema, Tallomihhele Wōlgo anda, ilma temma Peris-Herra teadmatta.

4.

Muud Kaupa, mes ei mitte Pätoitusses, enge Jällemūmisses nink Kassu perrast ostetas, kui om, kiksuggune Willi, mes suren Hulgan müwwa tuwwas, Linna, Wahha, Kannepe, Sikka-Nahha, nink mu Nahha, Linna-Seeime, nink mes nisuggust emamb weel

om, ei pea mu keäke, kui ütsinda ne Koddanikko, ke Lina Kaup-
mihhe omma, ostma: ent nemma peawa ommeti säratse Kauba
pä e eesmält Turro pääl kauplema; Müja peawa ka sedda Aiga,
mes tõisen Tükkin säetu om, Turro pääl saisma, nink sedda
ütsinda, mes Turro pääl ei olle müdu, woiwa Koddanikko ommin
Majun osta.

5.

Ütsik ärra julgugo omma Kaupa Linakeiste Allewen, Körtsin,
ehk Tee pääl ärramüwwa, kui temma Ommast ei tahha ilma jäda;
enge kik peap säetu kombel Turro päle sama widus, nink sääl
awwalikkult ärramüdu.

6.

Mes Hone-Teeggemisse tarbis prugitas, kui Palki, Kiwwe, woip
Ülitside päle saisma jäda. Ei olle waija tedda Turro päle wed-
dada. Ent Tulle-Pu Koorma peawa kik Turro päle widama,
nink, kui neid seddamaid sääl ei osteta, ommeti säetu Tunni
Otsani sinna saisma jäma.

7.

Neide Linakeiste Koddanikko nink mu neide sissen Ellaja
peawa kik ni Sissemöötmissen kui Wäljamöötmissen öiget Riga
Möto, ja ni Ostmissen kui Mümissen öiget Riga Kalo pruukma,
ja kik Willi ei pea mu kui Wakkaga nink ei eale Külmittoga mö-
detus sama, olgo sis, et sedda Wilja wähhemb Wakka om. Kui
wahhest mönni Linakenne ehk mönni Ma-Kottus muud Päiwa, kui
Redet, Turro-Päiwas peas parrembas piddama, nink sedda Ül-
lembile ette kandma, sis saap, kui tuttas, se sissen perra antus
nink üts tõine Päiw säetus sama. Riga-Linan, sel 7. Juni Ku
Päiwal 1765.

Sure Keiserinna
Säetu Kenneral Kubernöör
ülle Liiwlandi-Ma.

(S. L.) George von Browne.

Pöördel on saksakeelne pealkiri:

Diese musz zu jedermanns Notice von der Canzel publi-
cirt, von Hof zu Hof umhergesandt, und dem Pastori loci wie-
der zugestellet werden.

Arakirja walmistanud

Peeter Grabinsky.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1928.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

Ajalooline Ajakiri

jätkab 1929. aastal senisel kujul oma ilmumist. Ta seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. P. Bauman, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, T. Holm (Rootsi), dr. P. Johansen, E. Kerem, R. Kleis, dr. Arvi Korhonen (Soome), H. Kruus, prof. J. Köpp, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, O. Liiv, L. Metslang, H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve, prof. H. Oidekop †, H. Ottenson, prof. A. Pridik, prof. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), dots. P. Treiberg, N. Treumuth, J. Vasar, K. Vilhelmson, dr. E. Virányi, dr. Fr. Westling † (Rootsi) ja prof. A. H. Wirkkunen † (Soome). Peale eelnimetatute on veel lahkesti kaastööd lubanud: G. Vihgrabs (Läti), prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Vana tän. 1. Tellimisi võtavad vastu ka kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924., 1925. ja 1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927. ja 1928. aastakäik — à 2 krooni 40 senti.

Tellimine 1929 a. peale avatud.

23. aastakäik

23. aastakäik

EESTI KIRJANDUS

Igas numbris pikemad kultuuriloolised kirjutised ja arvustused uuemate raamatute kohta. — Viimastel aastatel on kaastööd teinud: Mag. Joh. Aavik, prof. W. Anderson, mag. A. Anni, Paul Ariste, prof. A. R. Cederberg, prof. Stefan Csekey, prof. M. J. Eisen, Karl Ehrmann, J. Elken, dots. Villem Ernits, Ed. Hubel, dr. med. E. Jannsen, A. Jürgeinstein, prof. Lauri Kettunen, R. Kleis, prof. Kaarle Krohn, Albert Kruus, A. Kruusberg, Erik Laid, M. Lepik, Joh. Libe, Otu Liiv, Bernhard Linde, dr. O. Loorits, K. Lumiste, dr. med. A. Lüüs, dr. I. Manninen, prof. Julius Mark, N. Masso, Karl Mihkla, mag. Julius Mägiste, D. Palgi, A. Palm, Fr. E. Paas, J. Pert, F. Pettai, Dr. A. Pezold, H. Prants, F. Puksov, Elmar Päss, Arno Raag, Ilmar Reiman, V. Ridala, Artur Roose, G. Ränk, G. Saar, prof. A. Saareste, mag. Joh. Schwalbe, dots. H. Sepp, prof. E. N. Setälä, prof. O. Sild, M. Sillaots, R. Sirge, prof. Gustav Suits, A. Säärits, Bernhard Sööt, K. E. Sööt, lektor J. V. Veski, lekt. Elemér Virányi, J. Virula, P. Voolaine j. t.

„Eesti Kirjandus“ on saanud vajalisemaks ajakirjaks igale koolile ja raamatukogule juba üksi sellepärast, et temas ilmub hinnata kaasandena Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates, Üldnimestikus tuuakse kõige tarvilikumad teated kõigi Eesti riigi piirides ilmunud raamatute ning ajakirjade ja välismail ilmunud eesti raamatute kohta. Raamatukogu täiendamine selle nimestiku järele on muutunud nõnda üsna hõlpsaks.

Tellimishind: 4 krooni aastas, 2 krooni poolaastas, 1 kroon veerandaastas.

Üksikuid numbreid müügile ei lasta.

„Eesti Kirjanduse“ tellimisi võtavad vastu kõik posti-asutised, paremad raamatukauplused, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed ja

Eesti Kirjanduse Selts (Tartus, Lai tn. nr. 35).

Lähemalt kaante 2. leheküljel.